

Д. Г. СЛЕПЦОВ

ИНДИГИР УСТУН

Д.Г. Сленцов

Индигир устун

Абый улууна, 2015 с.

МКУ «Абыйская МЦБС»
№ 57411
КХ

Кинигэ Черемкина Лидия Петровна
үбүлээһининэн табыста.

Хомуян онордо Л.П.Черемкина

С 47 Идигир устун. / [Дмитрий Гаврильевич Слепцов]. - «Хотугу кыым»
хаһыат ред., 2015. - 68

Кинигэбүэ Дмитрий Гаврильевич Слепцов бэйэтэ истибит, корбут түгүннэриттэн номохтор, кэпсээннэр, ахтыылар киирдилэр. Идигир сүһьүгүн сыгар хотугу норуог уруккутун, олобун-дьаһабын, үлгүн-хамнаһын, сайдан кэлбит суолун-иннин туһунан кэпсээнэр.

Кинигэ аабааччы киэнгэ өйгүннэр анаанар.

СЛЕПЦОВ ДМИТРИЙ ГАВРИЛЬЕВИЧ

Тыыл, үлэ бэтэрээнэ. 15 сааһыттан тыа хаһаайыстыбатын салаа-тыгар үлэлээбитэ. Онтон 30 сылын табаны нитиигэ анаабыта. 1947 с. «1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин», 1950 с. «В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сыла туолуутун бэлиэтигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллэринэн наҕараадаламмыта. 1950 с. ССРС тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна буолбута.

Слепцова Акулина Гаврильевнааны кытта ыал буолан, 8 оҕоломмуттара, билигин 6-та бааллар. Сэттэ сиэннээх, 2 хос сиэннээх.

Дмитрий Гаврильевич песнияҕа да тахсан баран, таах олоҕоротоҕо. Эдэр көлүөнэҕэ анаан нэһилиэк историятын туһунан 2 кинигэни таһаартарбыта.

Мин, Слепцов Дмитрий Гаврильевич, 1922 с. сэтгэний 8 күнүгээр Муома оройуонугар Орто Дойду нэгжигээр быстар дьадаггы ыалга торообутум. Ажам биир саастаабар эмискэ ыалдыан өлбүт. Ийэм, ажабын кыайан харайар кыажа суох буолан, миигин утуйар таганыгар суудалан баран, 1,5 кос ыраах озорор ыалга тийэйи тыллаан, дьон ажабын харайбыттар. Эбэм кэпсиршэи, иини хаснакка эрэ, бобүрүөккэ уган баран, буорууан көмөн кэбиспиттэр. Ойтон ийэм Евдокия Орто Дойдуга ийэтигэр тошнубүт. Тийэйи миигин ийэтигэр хаалларан баран, Ефимов Илья диги баайга хамначчыттыы барбыт.

Эбэбэр 3 сааспар дигри итиллибиттин. Ол кэмгэ Муомажа улахан сун дьыл турбүт. Ийэлээх эбэм сатаан иитэр кыахтара суох буолан, Абытан сылдыар Слепцов Егор Константинович диги киини кордохон, биэрэн ыыттыттар. 3 саастаахпар Абыи улууһун Мунгурдаах нэгжигээр Титирик диги сиргэ ажалан, Слепцов Е.Г. ийэтигэр ииттэрэ биэрбит. 6 сааспар дигри оһно итиллибитим. 6 саастаахпар Рязанскай Николай Петрович диги оҕото суох дьон итэ ылыттар. Бу ыалга 3 сыл озорон баран, эрэйдиллэримтэн барбытым. 9 саастаахпар Муоматтан ийэм кэлбитэ. Сайын сатыы батыйынараран, Сыагааннаах диги учаастакка ажалдыта. Уонна кэргэниэ да, оҕото да суох Черемкин Дмитрий Степановичка (Бүттээх) оҕоһорго итиигэ биэрбитэ.

1931 с. Кириэс-Майорга начаалынай оскуола арыллыбыта. Тагнар, утуйар таганым суоһуттан, ол үөрэх дьылыгар оскуолажа ылыбатахтара. 1932 с. ийэм тагас-сан тигэи, буолан, оскуолажа киирэр дьолхаммутум. Ол үөрэх дьылыгар 54 оҕо оскуолажа үөрэммитит. Олортон билгэи соһотох мин эрэ тыыһнаах кэрэһит буолан озоробун. Сайын үөрэх дьыла бүттэһитэ, Черемкин Дмитрий Степановичы кытта сылдыарым.

1937 с. начаальнай оркуоланы бүтэрбитим. Хатна да үөрэнэ барар кыажа суохнуттан, 15 саастаахпар «Кыһамньылаах» табаарыстыбажа суотчутунан үлэбэ ылбыттарга. Онно 1940 с. дигри үлэлээбитим. Партия оройуоннаабы комитетыттан Бар-тенев Дмитрий Дмитриевич командировкажа кэлэ сылдьан, та-баарыстыбаттан ылан, Майыар нэһилгэгэр Сэбиэт сэжэрэтээр-шинэн анаабыта. Бу дуоһунаска 1941- 1946 сс. үлэлээбитим. Сэрин саамай ыар сыллара этэ.

Онтон 1946 с. «Молотов» аатынан холкуоска суотчутунан атаммытым. Ол сыл бэйэм көрдөһөн, Орто Халымажа холкуоһунай оркуолажа ветеринар-фельдшер үөрэбэр барбытым. Ити кэм-тэн 1990 с. дигри тохтоло суох тыа хаһаайыстыбатыгар үлэлээбитим. Саамай уһунук, 30 сыл, таба иитиитигэр. Таба ии-тиититтэн бизнсийэбэ барбытым.

Эбээн поруотун ыар олобун бэрт кыра сааастыттан көрөн улааттытым, ол иһин бу поруот олобун устүөрүһатын оҕо саа-стыттан иитэрисһиргээбитим. Элбэби бигэрэе кыһалларым. Ки-миэхэ эмит туһалаах буолуо дигэн, тугу истибитин, бигбитин, көрбүтүн кыра бэлгэтээһиннэри оҥордум.

ИНДИГИРКА

Биһиги улуу өрүспүт Индигирка устуоруйатын академик А.П.Окладников экспедицията 1969 с. Зашиверскай куорат турбут сиригэр кэлэн үөрэтэн, 1977 с. Москва куоракка киһигэ суруйан таһаарбыта.

Урут улуу өрүс түһүнан кырдыбаастар кэпсээннэриттэн эрэ билэрбит. Ону да айан-сырыы кэмигэр хонуктаабыт ыалбытыгар кыһыгы кылгас күннэр киһэлэригэр. Ол саҕана истэн эрэ кэбиһэрбит.

1940 с. Майыар нэһилиэтин Сэбиэтигэр сэкэрэтээринэн үлэли сылдьан, түүннэри-күнүстэри нэһилиэктэри кэрийэрбит. Онно хонон аһар ыалларбытыгар кырдыбаастары кытта кэпсэтэр буоларым. Олоҕу билбит ытык кырдыбаастар кэпсээннэрэ киһиттэн киһиэхэ бэриллэрэ.

Ханна да киһи өйдөөн хаалар гына кэпсиир кырдыбаастар баар буолаллара: 103 саастаах Атласова Варвара Федоровна, 96 саастаах Слепцов Афанасий Климентьевич, 96 саастаах Лебедев Иван Гаврильевич, 95 саастаах Слепцов Иван Иванович, 110 саастаах Постникова Ирина Ивановна. Кинилэр чэгиэн өйдөөхтөрө, урукку дьон кэпсээннэрин сурукка тиеспит курдук кэпсиинлэрэ.

Мин төрөөбүт-үөскээбит Индигир өрүһүм устуоруйатын, кини төрүт олохтоох норуоттарын, сахалар, эбээннэр хаһан, хантан кэлэн олохсуйбуттарын эдэр саасыттан интэриэһиргинрим. Киһи төрөөбүт сири дойдутун, устуоруйатын билбэт, интэриэһиргээбэт буолуон сатаммат диэн өйдөөбүллээбим. Биһиги, хоту олорор сахалар, эбээннэр, бары кыра норуоттар,

бэйэбит төрүт олохпутун, культурабытын билбэт, тилиннэрбэт, кэлэр колүөнэбэ хаалларбат буоллахпытына, биһиги олохпут суола суох хаалыа диэн хомойобун. Урукку олох суола, ханнык омугуттан тутулуга суох, бэйэтин көлүөнэтигэр биллибэккэ сүтэрэ салгыы олорор көлүөнэбэ охсуулаах буолуо. Норуот бэйэтин устуоруйатын сүтэрэрэ улахан буруй. Ким хайдах өйдүүрүнэн, урукку олох учугайын, куһаҕанын бэйэтин көлүөнэтигэр тыһынаах хаалларыахтаах.

Эдэр эрдэхпинэ Тумус Хайаба төрөөбүт, онно улааппыт ытык кырдыаҕас эбээннэр бааллара: Никулин Михаил (Суумаһыт), Никулин Михаил (Хаартыһыт), Никулин Иван (Суркаан), Никулин Гаврил (Холкура), Лебедева Мария (Уһун Чанкы), Никулин Дмитрий (Камага). Кинилэри оҕо эрдэхпиттэн билэр буолан, үлэһит буолан баран толлубакка, истигник кэпсэтэрим, араас интэриэһинэйи истэрим. Онно истибиппин эдэр дьон билиитигэр хаалларабын.

1950-1980 сс. Дьокуускайга элбэхтик мунньахтарга сылдьарым. Онно эмиэ элбэҕи билбитим. Саха сиригэр уһундук олорбут, үлэлээбит учуонай, профессор В.Н.Андреев лекцияларыттан Яна, Индигирка, Халыма өрүстэри Россия ыраахтааҕыта үөрэтэн, арыян, төрүт олохтоох ханнык норуоттар үөскээн, тарҕанан олороллоро биллибэт кэмигэр, 16-с үйэбэ, Охотскай муораттан эбээннэр, эбэнкилэр көһүүлэрэ саҕаламмытын, кинилэр Хабаровскай кыраайынан, Амурскай уобалаһынан сыбарыйан, Саха сиригэр Алдан өрүһү булбуттары, таба сүһүлэрин үүрбүтүнэн, элбэх халыг норуот көһүүтэ саҕаламмытын билбитим.

Саха норуота хоту сири булуон биир үйэ иннинэ эбээннэр Дьяангы, Индигирка, Халыма өрүстэри булан, олохсуйбуттары кэпсээбитэ. Эбэнкилэр Алдан өрүскэ тохтоон олохсуйбуттар, эбээннэр илин туһаайыыга салгыы көһөттөр, 3 хоту биллибэккэ турбут өрүстэри булан, олохсуйбуттар. «Кыым» хаһыакка уһундук үлэлээбит корреспондент Н.Т.Атласов «Дьукээбил үгкүүлүүр сиригэр» диэн кинигэтигэр эмиэ итинник суруллар.

Индибирка өрүһү 1636 с. Иван Ребров экспедицията арийбыт. Индибир өрүс Илин Сибиир муоратыгар киирэр сиригэр бастаан экспедиция ыт көлөлөөх дьоннору көрсөн, Ыттаах өрүс диэн ааты биэрбит.

Бу өрүскэ кэлин элбэх экспедиция сылдьан, онно араас норуоттары көрсөн, Индибир диэн ааты үйэ саас тухары биэрбиттэр (иннигириин курдук элбэх салаалаах диэн). Иван Ребров экспедицията Индибир өрүһү арийан, манна ханнык норуоттар олороллоро, кини айылҕата, хамсыра-харамайа, уутугар үөскүүр балыгын арааһа Россия ыраахтааҕытыгар биллибитэ.

1639 с. Иван Постник-Иванов экспедицията Индибир өрүс орто тардыытыгар, өрүс уга биэрэгэр бастакы зимовьены тутан, өрүс устуоруйата дьингээхтик биллибитэ. Бу сыл өрүс илин уонна арҕаа эгээрдэринэн эбээн норуота ордон олохсуйбута биллибитэ. Индибир өрүс муораҕа киирэр төрдүгэр юкагирдар, дуткалар, ханчаайылар диэн омуктар бааллара чуолкайдаммыта. Индибир өрүс устуоруйатыгар төрүт олохтоох омуктартан урагы атын омуктар бааллара суруллубатаҕа. Өрүс уга биэрэгэр тутуллубут бастакы зимовьеттан саҕалаан, дьон олодор дьизэлэрин тутуу салҕаммыт. Индибир өрүс хагас өттүгэр түмүллэн олодор эбээннэр кэли дьону сөбүлээбэтэхтэр. Сир кырыс алдьаттылар, үүнэр маһы кэртилэр, биһиги олодор сирбитин алдьатан, улахан аһыны онорон эрэллэр диэн үүрэр санаалаах 1666-1668 сс. бастаанна онорбуттар. Оччотооҕу олохтоох эбээннэр айылҕаны алдьатары айыргыыллара. Зашиверскай сирин булан, дьону түмэр үлэ саҕаланыан инниттэн Индибир өрүс сүһүгэр эбээннэр олохсуйбуттар. Сүрүн дьарыктара табаны иитни, балыктааһын этэ. Кэбэргэнэ үрүһүн төрдүгэр XVI үйэ саҕаттан эбээннэр түмсэн олорбуттарын туһунан үһүйээннэргэ кэпсэнэр. Өрөк Чөрөк убайын Таас Ытыһы кытта Индибир өрүскэ тэлэһийэн сылдыбыттара кэпсээгнэ баар.

ТУМУС ХАЙА (НОНГДАН)

Төрүт былыргы үһүйээннэргэ кэпсэнэринэн, Индигир, Яна, Халыма өрүстэр бастакы олохтоохторо эбээннэр.

1853 с. Кириэс-Майорга, балыксыттар бөһүөлэктэригэр, танара дьиэтэ тутулан, сабыллыбыт Зашиверскай тапгаратын дьиэтин мала-сала көһөрүллэн, үлэбэ киирбитэ. Элгэс улууһугар Майыар нэһилиэгэ үөскээбитэ. Нэһилиэниһэ агарыттан ордуга эбээн этэ. Ол иһин эбээн нэһилиэгинэн ааттаммыта. Бу эбээн норуота Тумус Хайаттан тарҕаммыта. Уларыта тутуу кэмигэр элбэх кэпэстии, туруорсуу түмүгэр 1991 сыл ахсынныы 25 күнүгэр Саха республикатын Верховнай Советын 751 № уураабынан эбээн национальной нэһилиэгин статусун иккиһин ылбыта.

XVI үйэбэ Охотскай муораттан эбээннэр, эбэнкилэр арҕаа туһаайыыга көһүүлэрэ саҕаламмыт. Бу туһунан историяҕа суруллар уонна үһүйээннэргэ кэпсэнэринэн, биһиги төрүттэрбит Лаамы муоратыттан көһөн кэлбиттэр. Төһө киһи, туохтан көспүтэ үһүйээннэ кэпсэммит. Кинилэр иитиллэр төрүт сүһүлэрин - табаларын үүрэн көспүттэр. Быһа холуйан, халыг норуот көспүтүн туһунан кэпсэнэр. Көспүт норуот Хабаровскай кыраайынан, Амурскай уобалаһынан сыыйа айаннаан, Саха сиригэр Алдан өрүһү булан тохтоон, эбэнкилэр олохсуйарга тэриммиттэр. Эбээннэр салгыы саҕа олохсуйарга соптөөх сир булаары, илин туһаайыыга салгыы айаннаабыттар. XVI үйэ ортотугар биир биллибэт өрүс баһын буланнар, тохтоон, салгыы үөрэтэр сороктуу эбиттэр. Бу уһун айаны салайбыт улуу киһини Иниги-Быйын дьэн ааттыллар эбит. Кини сүбэтиттэн, дьаһалыттан уһун айан дьоно тахсыбаттара үһү. Ол ытыктабыллаах киһи сүбэтэ-дьаһала түөлбэ дьонугар сокуон буолара кэпсэнэр. Иниги-Быйын бу тохтообут өрүһүн сиһилии чинчийэн көрбүтэ, айылҕата, от-маһа, сирин кырса алдьамматах, үтүө салгыннаах, киһи дууһатын, санаатын табар үтүө дойду эбит. Онон бу сир биһиги «Сибэти-

эй» дойду диэн ааттыабын диэбит. Бу тохтообут сирдэригэр биэс сыл олорон, сирин салгыы үөрэппиттэр: айылбатыгар ханнык харамайдар баалларын, уһуннук олорон тарбыырга төһө киэн сирдээбин, кыһынгы, сайынгы килиимэтин, ордук киһи уһуннук олорон иитиллэригэр ханнык булт көрүгүнэрэ баалларын. Салайар киһи дыаһалынан сиһилии үөрэтэн-билэн баран, сага сирдэри салгыы үөрэтэргэ, чинчийэргэ, сырыыны, айаны кыайар хорсун дьоннору талан, атын сирдэри буларга туруорбуттар. 10-ча киһи чулуутун таланнар, толору көлөлөөх, тэриллээх, биир киһини салайааччы онорон, кыһын сабаланыытыгар арбаа туһаайыыга ыппыттар. 4 ыйга сылдьарга тэрийбиттэр. Бу дьон 3 ый 20 хонук сылдьан, сири-дойдуну сиһилии үөрэтэн, дьонноругар до-руобай туруктаах төннөн кэлбиттэр. Сылдыбыт сырыыларын баһылыктарыгар кэпсээбиттэр. Тытыллыбатах айылжалаах, оттоох-мастаах, ыраас салгыннаах, хамсыыр-харамай арааһа баар үрэхтээх үтүө дойдуну буллубут диэбиттэр. Киһи олохсуйарыгар, таба сүөһү иитэргэ табыгастаах сир диэбиттэр. Иниги-Быйын болбойон истибит, тэнийэр, үөскүүр дьоллоох эбиппит диэн, көмүс түөрэбин үөһээ бырахпыта олоро түспүтүгэр бары үөрбүттэр. Дьоллоох сир көстүбүтүгэр тойуктаах туойбут, алгыстаах албаабыт. Ураһа ахсын малааһыннаабыттар, хас ыал, төһө киһи барыахтаабын сүбэлэһии буолбут. Бу сири иччилии барар дьоннору салайар киһини сүүмэрдээһин кэпсэтии үөһүгэр турбут. Олорор кыһыннара бүтэн, саас, сайын буолан, күһүн тийэн кэлиитигэр ытык киһилэрэ Иниги-Быйын түөлбэ дьонун муньаан олорон, сүбэни тэрийэн, сир тонгуута, үөн-койүүр хаптайыыта 30 ыалы анал табалары арааран ыытарга, сага көстүбүт сири дойду оносторго диэн сүбэни тобулбут. Барар үрэхтэригэр Яни диэн ааты биэрэргэ диэн этиини түөлбэ дьоно бары биһирээбиттэр. Ханнык ыаллар баралларын бэйэлэрин бабаларынан быһаарсыбыттар. Кэрийэн көрбүт ыал баһылыктара бастакынан тылламмыттар, баһылык киһини талбыттар, көһүүгэ бэлэмнэммиттэр. Онтон ыла бу өрүс Яни диэн ааттаммыт. Сага сиргэ көһөр дьоннорун

атааран баран, сирдытгэрэ Иниги-Быйын хаалбыт 30-ча ураһа ыалын мунһан олорон, биһиги бу сиргэ тохтоон олохсуйарбыт уһун үйэтэ суох буолсу диэн түһүүбүн, онон өссө салгыы айаннаан, сага үчүгэй сири булан, биһиги инники колүөнэлэрбит үйэлээхтик олохсуйар сирдэрин буларга айанныабын диэн сүбэни тобулан, сир бастакы тонуутун кэтэхэ олорон айанныырга бэлэмнэни буолбут. Сөптөөх кэми талан, илин туһаайыыга айаннаабыттар. Биир ый айаннаан, туруору хайалар намтаан, хоту туһаайыынан тумустуу үтэр киэнгэ нэлэмэн хайа туундарата сири булан, кос дьон сирдытгэрэни сүбэтинэн тохтоон, олох тэринэллэр. Сирдыт быһаарытынан, күн эргиччи көстөр, киһи дууһата тохтуур, таба сүөһүнү үөскэтэргэ киэнгэ сирдээх, аһылыктаах сир эбит. “Киһини-сүөһүнү үөскэтэн тарҕатарга айылҕа анаан айбыт үтүө сирэ эбит диэн түһүүбүн, көмүс түөрэхпин өрө бырахпытым, түөрэҕим күн диэки өрө түстэ,” - диэн этиитин бары уруйдаан, үөрэн-көтөн, ырыа ыллаан, алгыс албаан, олохторун тэринэр сири кэрийэн, булдуун быһаараллар, таба үөскүүрүгэр бары өттүнэн табыгастаабын билинэллэр.

Көс дьон кэлбит кыһыннарын үчүгэйдик атааран, сайын кэлиитигэр, билигин биһиги ааҕарбытынан, бэс ыйыгар, күн эргиччи көстөр кэмигэр, сирдытгэрэни быһаарытынан, үөрэн-көтөн күнү корсүү бырааһынньыгы тэрийэр үлэ үөһүгэр түһэллэр. Эмис эти, таба үүтүн хойуннаран бэлэмнииллэр. Халлаанга тахсыбыт ый толору туолуутугар бырааһынньык саҕаланар, үөрүү өрөгөйө буолар. Улуу сирдыт Иниги-Быйын түөлбөҕө баар дьонугар туһаайан тыл эппит. «Биһиги сага сири буллубут, манна сагалыы олорон, үөскээн-тэнийэн, эбээн норуотун, киһи иитиллэн үөскээбит сүөһүтүн элбэтэн, биллибэккэ турар сирдэри булан, үөрэтэн, олохсуйан сайдыахтаахпыт. Үрүң Айыы тойонго баарбытын биллэрээри, бу эбээн норуотун үөрүүлээх түмсүүтүн тэрийдибит. Үйэ саас тухары бу кэмгэ салгыы тэриллэн, күн ийэбитин үөрдэр күммүт буолуохтун», - диэн баран көмүс түөрэҕин өрө бырахпытта, күн диэки өрө түспүтүгэр уруй-

айхал тыллар этиллибиттэр, үөрүү бырааһынньыга сабаламмыт. Итинник эбээн норуота хоту сири булан, бастакы күнү көрсөр үөрүүтэ сабаламмыта үһү. Бу кэмтэн ханна эбээн омук түмсэн, түөлбэлээн олорор сиригэр күнү көрсүү үөрүүтэ тэриллэн, дьон санаатын көтөбөр, үөрүүтүн түмүктүүр. Күн эргиччи көстөр кэмигэр, билинги истиилинэн бэс ыйыгар, сайылыкка бастаан түмсэр кэмнэ, үөрэн алгыс сээдьэтин этэн, хомоҕой тыллаахтар хоһоон айан, ыллаан-туойан, аһаан-оонньоон, бэйэ-бэйэни билсигэн аһар кэмнэрэ. Эбээн норуотун үөрэр-көтөр күнэ үйэ саас тухары салҕана турар. Сирдьит Иниги-Быйын сайын 3 киһини ылан тохтообут сирдэрин кэрийэн, ханна киһи олоруон, сайылыан сөптөөх сирдэрин көрөн, таба сүөһү элбээтэбинэ хайдах сырытыннарары, дьону тарҕатан олохтуурга сөптөөх сирдэри үөрэппит. Тохтообут хайаларыттан салҕанар үрэхтэр ханнык хайысханан баралларын, айылҕа араас көстүүлэрин, аһылыгын ханнык көрүгүнэрэ баалларын сиһилии үөрэппит. Түһүлгэтигэр тохтоон, дьонун мунһан олорон, бу сир аата үйэ саас тухары Нонгдан буоллун диэбитэ үһү. Онтон сахалыы Тумус Хайа диэн ааттаммыт. Сайын бүтэн, кыстык хаар түспүтүн кэнниттэн 10 киһини сүүмэрдээн, көлөлөөн, салгыы илин туһаайыыга сири кэрийэн көрөргө, үөрэтэргэ тэрийэн, сирдьит быһаарыытынан атаараллар. Барар дьон төһө кэмгэ сылдьаллара болдьоҕо суох. Төһө кыайалларынан сылдьалларыгар толору тэрээһиннээх, оноһуулаах бараллар. Барбыт дьон кэргэттэрин түөлбэ дьоно бары көрөллөрүгэр быһаараллар. Сири көрө, кэрийэ барбыт дьон күн уһаан эрдэбинэ эргийэн кэлэн, ханнык сирдэри көрбүттэрин, бу олорор сирдэриттэн туох ураты көстүүлээхтэрин, айылҕатын, отун-маһын сирдьиттэригэр сиһилии кэпсииллэр. Мантан Илин туһаайыыга ыраах биир өрүһү булбуттарын, айаннаан ааспыт икки өрүстэриттэн улаханын, арааһа баһылыктара быһыылаабын (калына) этэллэр. Биһиги олорор сирбититтэн тардар хас да салаа үрэхтэр бараннар холбоһоллор эбит. Таба сүөһүнү үөскэтэргэ табыгастаах, өлгөм аһылыктаах, булт арааһа барыта баар үтүө

сирдэри көрбүттэрин үөрэ-көтө кэпсииллэр. Сирдыттэрэ дьон сырыытын биһири истибит. Уонна баҕалаах баран олохсуйалларыгар сүбэлээн этиитин түмүктээбит. Ытык киһилэрэ Иниги-Быйын: “Салгыы үөрэтэн, санаттан санга сири буллаххытына, ууһаан-тэнийэн иһиэхпит, төһө санга сирдэр көстөллөр да, ол биһиги, эбээн омук, дьоло буолуоҕа. Таба сүөһү төһө дэлэйдик үөскүүр да, ол омук кэскилэ буолуо. Киэнг, дэлэй сирдэр көһүннэхтэринэ, олохтоох омуктар тарҕанан үөскүүллэригэр кыахтар үөскүөхтэрэ, ол үөһээ Үрүң Айыы тойон анаабыт дьоло буолуоҕа. Бу Нонгдан орто дойду үтүө төлкөтө түстэммит сирэ. Мин бүтэһик олоҕум, мантан ханна да барбаппын, орто дойду анаабыт буора манна эбит”, - диэбит.

Улуу сирдыт салгыы кэпси олорбут: «Биһиги төрөөбүт бурбутуттан тэйбиппит үйэ анаара буолла, аны төһүүбэппит. Орто дойду буора биир, сирин ньуура эрэ атыннаах, ол киһи олоҕор аахсыллыбат. Биһиги айаһаан, хотугу туһаайыыга 3 өрүһү буллубут. Бастаан булбут өрүспүтүн бары өттүнэн биһиги астыммынпыт, сибэтиэй дойду этэ. Иккис булбут өрүспүт Яинны биһиги дьоммут астынан, олохторун булбуттара. Бу эһиги булан кэлбит улахан өрүскүт баһылыктара буолуо, ол иһин Калына диэн ааты биэриэҕин», - диэн кэпсээнин түмүктээбит (калына - баһылык). Тумус Хайа олохтоохторо бу сиргэ букатыннаахтык олохсуйдубут диэн бигэ санаа ылынан, 3 сыл олорбутгарын кэнниттэн ытык сирдыттэрэ Иниги-Быйын өлбүт. Ытык сирдыттэрин, кэриэһин толорон, хайа үрдүгэр, ыраас буордаах, күн эргиччи көрөн турар сиригэр көмпүттэр. Ким эмит ыарыйдаҕына, моһуokka түбэстэбинэ ытык киһилэрин көмүллүбүт буоругар тахсан көрдөһөллөрө үһү. Ойууттар, удаҕаттар кыырдахтарына ытык киһи көңүлүн ылан баран суолларыгар тураллара үһү. Тумус Хайа олохтоохторо манна үйэ аһаарыгар олорон элбээбиттэр, таба сүөһүлэрэ өлгөмнүк үөскээбит, онтон онно-манна тарҕаһы саҕаламмыт. Муома өрүс баһын, бастаан Кыһыл Балыктааҕы, онтон салгыы Улахан Чыыстайы булан, көспүттэр. Бу саҕана Ин-

дигирка, Халыма орүстэр икки ардыларыгар сырыы, айан суола арыллан, хардарыта сырыы элбээбит.

Бу кэмнэ Тумус Хайа олохтоохторугар баай, дыдангы кылаастара үөскээбиттэрэ. Таба сүөһүнү элбэхтик ииппит дьон хамначчыт тутар буолбуттара. Иниги-Быйын өлбүтүн кэнниттэн уһулуччу ойдөөх, барыларыттан баай Кункугур Тумус Хайаа аҕа баһылык буолбут. Тумус Хайа олохтоохторо Улахан Чыыстайга көһөөччүлэр аҕа ууһунан, биирдии ыалынан бараллара. Аҕа баһылык Кункугур дыһаһалынан тарҕаһаллара. Кункугуртан конгүлэ суох көһүү, тарҕаһы конгүллэммэтэ. Ол эмиэ сон этэ, ким ханна баран олохсуйара биллэрэ наада этэ.

XVII үйэҕэ Россия ыраахтааҕыта хоту сири чинчийэр үлэни күүскэ ыһпыта. Бастаан Халыма орүс сүннүгэр Сибиир араас сирдэриттэн экспедиция тэриллэн, үлэтин саҕалаабыта. Манна аҕабыттар, дьяконнар кытта экспедиция састаабыгар киирэн, хотугу кыра норуоттары нуучча итэҕэлигэр бэрт сатабыллаахтык киллэрбиттэрэ. Саастарын тухары тус бэйэлэринэн салаллан үөскээбит иоруоту атын итэҕэлгэ киллэрии ыарахан этэ да, өр кэмгэ сыралаһан ылыннарбыттара.

XVII үйэ ортогугар Тумус Хайа олохтоохторугар тийэн, тылларын өйдөспөт да буоллаллар, сатабылларынан, араас хамнаһынан, маллары дьүһүннээн көрдөрөн, аһы-танаһы көрдөрөн ааттыырга үөрэтэн, олохтоох түөлбэ эбээннэригэр мэнньиэс кэтэрдэн, бэргэһэлиир, төрөөбүт оҕолору сүрэхтиир, киһи ханнык кэмнэ төрөөбүтүн ыйыталаһан, танара ханнык кэмигэр төрөөбүтүн чуолкайдаан, танара үлэһитэ суруллар ааты биэрэн сүрэхтээн, ыраахтааҕы оҕото буолар диэн өйдөтөллөрө. Тумус Хайа олохтоохторо бары сүрэхтэниигэ хабыллан, Корякиннар, Жирковтар, Никулиннар, Громовтар, Дьячковтар, Тарабукиннар, Лебедевтар, Шкулевтар, Луковцевтар диэн нууччалыы суруллубуттара.

Россия ыраахтааҕыта биир үйэ устата сыралаахтык үлэлэһэн, хотугу кыра норуоттары бэйэтин дыһаһалыгар ылбыта. Россия бары

норуоттара биир бырааттыы буолуохтаахтар, бары тангара айбыт оҕолоро буоларгытынан биир өйдөөх-санаалаах, итэҕэллээх буолуохтааххыт дииллэрэ.

Тумус Хайа аҕа быһылыга Кункугур хотугу эргимтэ кыра нуруотгарын кытта сибээһи олохтуур бигэ санаалааҕа. Дьяаны өрүс олохтоох эбээннэрин кытта сибээһи бөҕөргөтөр санаатын бигэтик туппута. Дьяаны өрүскэ олохсуйбут эбээннэр элбээбиттэрэ, таба сүөһүлэрин сайыннарбыттара, сирин дойдутун кэигэспиттэрэ. Индигир өрүс хагас өттө, кини кыра салаа үрэхтэрэ барыта толору киһилэммиттэрэ. Дьяаны сирин олохтоохторун баһылыыр эбээн наада буолан, ордук уһулуччу өйдөөх, хорсун, баай киһини бас баһылык онгостор наадата үөскээн, олохтоох нуруот баҕатынан Наньанкыр бас баһылык салайааччы буолбута, Дьяаны олохтоох эбээннэригэр улуу сирдыт ааттаммыта.

Наньанкыр аны Индигир өрүс төрдүгэр олохтоох юкагир омук олобун билсэр соруктаах айанын саҕалаабыта. Юкагир омук халыг нуруотун көрсүбүтэ, олохторун билсбитэ. Биир дьылҕалаах көс олохтоох нуруот тылларын сороҕо маарыннаһар буолан, доҕордоһор. Ылалыы олорорго, сүбэлэһин онгостон, доҕордоһор, уруу-аймах буолар өйгө-санааҕа киирбиттэрэ. Алаһый, Халыма өрүстэр төрдүлэригэр юкагир диэн халыг нуруот баарын Индигир төрдүн олохтоох юкагирдара билээлэрэ.

Тумус Хайаны баһылаан олорор Кункугур баһылык аны Дьяаны өрүс олохтоохторун кытта доҕордоһор, аймахтаһар сыаллаах уһун айаҥна туруммута. Бастаан Индигир өрүс хагас өттүгэр Кэлээдын үрэххэ олохтоох эбээннэри булан, кинилэр Наньанкыр баһылык салалтатыгар олороллорун билэн, онон сирдыттэнэн, Дьяаны өрүс баһылыгын булбута. Икки уруулуу омуктар көрсүбэтэх ахтылҕаннарын таһаарар истинг көрсүһүүлэрэ саҕаламмыта. Уруулуу нуруот түмээн, көрсүһүүлэрэ тэрил-либитэ, ирэ-хоро кэпсэспиттэрэ. Кинилэр олохторун сиһилин билсбиттэрэ, ким, хайдах айылҕалаах сиргэ олороллорун, тоһо элбээбиттэрин. Наньанкыр баһылык Дьяаны, Индигир

өрүстэр төрдүлэригэр өртөн олохсуйан олорор юкагир омуктары көрсүбүтүн, кинилэр олохторун-дьаһахтарын, таба сүөһүлэрэ хайдах үөскээн-тэнийэн турарын, олохторун уратытын, сирдэрин хайдах онгороллорун сиһилии кэпсээн, Кункугур өйүн-санаатын сайыннарбыта. Нанньанкыр Дьаангы өрүс айылбатын, сириң ньуурун, таба сүөһүнү иитэргэ олус табыгастаах аһылыктаабын, тыатын, хайатын, булдун араас эгэлгэтэ элбэбин, киһи олохсуйарыгар толору табыгастаабын сиһилии кэпсээбитэ. Бу бастакы көрсүһүү икки өттүттэн үчүгөйдик түмүктэнэн, чаастатык көрсүһэн, билсигэ олорорго быһаарыммыттара уонна оһуобай бэлиэни оносторго сүбэлэһэн, Кункугур дьонноро боронг таба көлөлөөх, боронг таба тириитэ таҥастаах буолалларыгар, Нанньанкыр дьонноро элэмэс таба көлөлөөх, элэмэс таба тириитэ таҥастаах буолалларыгар сүбэлэспиттэрэ. Бу бэлиэ уратылар аҕа уустара ыһыллан олорор дьонноругар уруулаһа-ыаллаһа кэлэр буоллахтарына, саарбахтааһына суох ким, ханнык аҕа уһуттан сылдыбалларын билэллэригэр наадалааҕа. Эбээн норуота төрүт сирдэрин булан, үйэлээхтик олохсуйбуттара. Тумус Хайа уонна Дьаангы сирдэрэ көһөн кэлбит икки аҕа ууһа олохторун түстээбит сирдэрэ буолар. Тумус Хайа эбээннэрэ үйэ аңара олорон, үөскээн-тэнийэн, сана сонун сирдэри көрдүүр санаалара тохтооботоҕо.

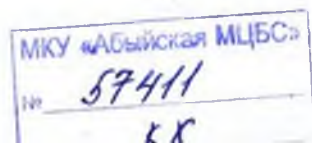
Халыма өрүс сүннүүн кэрийэн корорго, ханнык норуоттар баалларын билэргэ хорсун дьоннор дьулуһаллара. Маны Кункугур аҕа баһылык утарсыбат этэ. Аҕа ууһун сүбэтинэн 10 киһи чулуутун толору көлөлөөн, болдьоҕо суох Халыма өрүс сүннүүнэн муораҕа диэри барар гына тэрийэн атаарбыттара, алгыс тылларын улуу кырдыаҕастар эппиттэрэ. Бу айан бастакы хаар түһэн, сир тонгон, сырыыга мэһэй суох буолбутун кэнниттэн саҕаламмыта.

Айанньыттар Тумус Хайаттан айанга туруммуттара биир ыйа туолуутугар Халыма өрүс төрдүгэр тийбиттэрэ. Билбэт норуоттарын көрсөн, сорох тыллара маарыннаһар буолан, кэпсэтэн билсипиттэрэ. Манна биир сиргэ буолбакка, муора тундаратын маһын саҕатынан халыг элбэх юкагир омук баара

биллибитэ. Эбээннэр курдук, таба сүөһүнү олгөмнүк нитэн, онон аһаан, тагас онгостон олороллоро. Юкагирдар тылларын сороҕо эбээннэр тылларыгар сөн түбэхэрин, олохторун тутула майгыннаһарын, биир дьылҕалаах хотугу норуоттар буолалларын айан дьонноро быһаарбыттара. Эбээннэр уонна юкагирдар кэпсэтэн, уопсай тылы булан, уруулаһан, аймахтаһар сүбэни булбуттара, корсүһэр-билсигэр буоларга сүбэлэспиттэрэ.

Юкагир норуотугар, ол кэмнэ эмиэ атын омуктарга курдук, баайдар уонна дьадангылар бааллара. Ол айылҕа сокуона: ким хорсун байар, ким мөлтөх дьадайар кэмэ этэ.

Ханнык баҕарар норуот олох араас уустуктарыттан өйө-санаата сайдар. Юкагирдар истэригэр биир хорсун санаалаах, аҕыйах киһилээх аҕа ууһа XVII үйэ сагатыгар Халыма өрүс уһа өттүн өрө тутан олорорго табыгастаах сири көрдүү табатын үөрүн үүрэн айаннаабыт. Биир сыл айаннаан, Халыма өрүс уһа өттүттэн биир сонун сири булан, олоҕун тэринэн тохтообут. Ол кэмнэ бу сиргэ биир да норуот суоҕа. Биир сыл олорон баран, Тумус Хайа эбээннэрин булбут уонна ыаллыы олорон дириг сибээһи олохтообут, уруу-аймах буолар төрүт оҥоһуллубут. Саһа олохсуйбут юкагирдартан биир хорсун эр бэрдэ Тумус Хайа олохтоох кыһын кэргэн ылан күтүөт буолбут. Юкагирдыы аата биллибэт. Тумус Хайаҕа сылдыбыт Кэрим аҕабытыгар түбэхэн сүрэхтэнэн, Данил Жирков диэн ааты ылбыт уонна кэргэнин кытта бэргэхэлэммит. Тумус Хайа эбээннэригэр олорон Боҕос бухатыыр киһи диэн ааты ылбыт. Бу юкагиртан саҕалаан Тумус Хайаҕа Жирков диэн араспаанньалаах эбээннэр, юкагирдар баар буолбуттар, тарҕаабыттар, сыһыа сахатыйбыттар.

БОРОНТООК

Тумус Хайа олохтоохторо олохторун бигэтик булбуттар. Олох-суйбут иоруот санаттан сага сирдэри булан тарѳаммыттар. Ордук Улахан Чыыстай киэн, нэлэмэн сир булуллуобуттан, Тумус Хайаттан элбэх ыал көһөн, олохторун булбуттар. Табыгастаах үтүө сир көстөн, таба сүөһү үчүгэйдик үөскээбит. Салгыы санаттан сага сирдэри көрдөөһүн салѳанан барбыт. Костүбүт сана сирдэр дьон олобун салгыылларыгар кэскили үөскэтэн, эбээн норуота иитиллэн олорор таба сүөһүтэ элбиир. Норуот өйө-санаата тэтимнэхтик уһуктар, сайдар.

Ким хорсун, сытыы өйдөөх, сатабыллаах уһулуччу байара, бэйэтин норуотугар бас баһылык буолара, дьону көбүлүүрү, киэн сириэн тэлэһийэ сылдьан, санаттан сага сирдэри булан, онно олохтоох норуоттары кытта доѳордоһоро, салгыы уруу-аймах буолар сибээһи олохтоон, хоту дойду сайдыытын төрүттүүрү. Эбээн-нэртэн норуотугар биллэр Боронтоок аѳабыкка сүрэхтэнэн, Петр Жирков диэн аатынан киэгник биллибитэ. Жирков хаан уруу норуоттарын, Дьяаны өрүс олохтоохторун кытта сибээһи туппута. Ньянньанкыр аѳа ууһун олохтоохторо элбээн, таба сүөһүнү үөскэтэн, киэгник тарѳанан олорбуттара. Ол кэмигэ биир аѳа ууһа Индигир өрүс хаңас салаата Кэлээдьин үрэххэ Хаба салайааччылаах олорбута. Бу Дьяаны өрүскэ тийэр суолу арийбыт эбээннэр икки улахан аѳа уустарын Кункугуру, Ньянньанкыры сибээстиир суолу олохтообут сирдэрэ буолан, табыгастааѳа. Бу кэмгэ Индигир өрүс арылла илигэ. Зашиверскай олохтоно илигэ. Ол иһин Кэлээдьин үрэх икки аѳа ууһун сибээстиир киин сириэн буолбута. Кэшики сурукка киирбит кэпсээниэргэ Кэлээдьин олохтоохторун тордохторун буруота көтөн ааһар хопто түөһүн саһардара үһү диэн тарѳаммыта.

1639 с. Иван Постник (Иванов) экспедицията Зашиверскай сириин булан, бастакы зимовьены туппут кэмигэр, Кэлээдьин үрэх олохтоохторо саамай элбээн, сайдан олороллоро. Историяѳа сулларынан, Боронтоок Бүөтүр, Кункугур аѳатын ууһуттан Ньян-

ньанкыр абатын ууһугар бастакынан сибээһи олохтообут хорсун киһинэн буолар.

Боронтоок икки аҕа ууһун сибээстиир суолу арыһан, төрүт олохтоох эбээн норуотун сибээһин бигэтик олохтообутун Кункугур абатын ууһуттан тарҕаабыт Тумус Хайа төрүт олохтоох кырдыаҕастара бары уларыппакка биирдик кэпсииллэрэ. Биир төрүттээх аҕа уустара оччотообу сир ыраабын, сырыы эрэйин аахсыбакка, бэйэлэрин сибээстэрин бигэтик туһуттара. Онон икки аҕа уустарын норуоттара кизгник тэнийэн, үөскээн, эбээн норуотун сайдыыта төрүттэммитэ. Боронтоок бу икки аҕа ууһун кытта сибээһи төрүттээхтик олохтообут кэмигэр Зашиверскай арыллан, эбээн омук историятыгар сага сүүрээни киллэрбитин тумнар сатамат. Боронтоок бэрт эдэр сааһыгар кэргэннэнэн баран, бу кизг сырыытын саҕалаабыта. Кини Зашиверскай сирин бастакы төрүттээбит нуучча норуотун чулуу дьонун бастаан көрсүбүтэ. Тылларын өйдөөбөтөр да, араас хамсаныһан, дьүһүннээн көрдөрөн, наадатын быһаарсара, өйдөһөрө. Бу курдук тэлэһийэ сылдьан, Зашиверскай сиригэр бастаан кэлбит сахалары кытта доҕордоһон, саха тылын үөрэтэн, сахалары кытта быһаарсар буолбута, төрөппүт оҕолорун сахалыы үөрэппитэ. Онтон саҕалаан Тумус Хайа эбээннэрэ саха тылын билэн, икки тылынан сагарар буолбуттара диэн урукку кырдыаҕастар кэпсииллэрэ. Бастаан Зашиверскай сиригэр кэлбит сахалар уһуннук олоҕоротохторо. Сага сири булан, сахалары түмэн олохсутар өйгө-санааҕа кирибиттэрэ. Маны сахалартан улуу өйдөөх Намыы кизгник толкуйдаабыта. Хоту сиргэ кэлэр сахалары бэйэтин өйүгэр-санаатыгар холбообута. Боронтоок бастакы саха ыала Намыы Слепцов 1720 с. сага сири булан олохсуйарын кытта сылдьар сир оҕостубута. Манна сыл ахсын Зашиверскай куораттан биирдин-иккилини ыал Намыы олоҕор кэлэр буолбуттара. Бу сахалар Боронтоок доҕотторо этилэр. Тумус Хайа Намыы олоҕуттан ырааҕа суох буолан, кини сылдьар сирэ буолбута. Доҕордоһоро, ылсара-бэрсэрэ, ньымааттаһара үтэскэ кубуллубута. Боронтоок саха омугу олус ытыктыыра, бэйэтин курдук дьылҕалаах омугунан ааҕара. Кини сахалар олохторун, дьарыкта-

рын харагынан көрөн үөрэппитэ. Бу омук инники дьылжата хоту сир төрүт олохтоохторо буолуо диэн сылыктыыра, онон икки хоту сиргэ көһөн кэлбит омуктар дьылжабыт биир буолуо диирэ. Доһор-атас, уруу-аймах буоллахха, ордук уһун үйэлээхтик тэнийэн олору-охха сөбүн этэрэ. Ол иһин сахалары кытта Тумус Хайа эбээннэрин дьылжаларын холбоотоххо, үйэ саас тухары икки кыра омуктар хоту сири үйэлээхтик иччилээн, бу сир тыйыс айылжатын тулуйан, олобу сайыннарыа этибит диирэ. Боронтоок: “Биһиги төрүттэрбит Индигир өрүһү бастаан баһын булан баран, Сибэтиэй дойду диэн мээңэ эппэтэхтэрэ буолуо, улуу сирдыт Иниги-Быйын түөрэжин күн диэки өрө түһэрбитэ үһү. Онон бу улуу өрүс дьоллоох Ийэ дойду буолуо диэн сылыктыыбын», - диирэ үһү. Боронтоок Намыыга биир кэлиитигэр улахан уолун, 18 саастаах Симикээн Уйбааны, бэйэтин кытта ажалан тутгарбыт. Кини уолун саха омук олобун, дьарыгын биллин диэн хаалларбыт. Саха, эбээн олохтоохторо дьарыктара тус-туһунанын биир дьылжалаах омуктар билиэхтээхтэр диирэ. Симикээн Намыыга сайылаан, сахалар үлэлэрин, дьарыктарын сиһилии билиэхтээбин сөпкө өйдөөн, туох үлэ-дьарык баарын сиһилии билэргэ кыһанара. Ордук Намыы Слепцов сиригэр сана кэлэн үөскээн эрэр ынах, сылгы сүөһүлэри көрүү-истиин, аһатын мындырдарын билэр ордук наадалаах этэ. Бу сиргэ тыа араас кыыллара баалларын, бултуур мындыр идэлэри Симикээн үчүгэйдик үөрэппитэ, баһылаабыта. Күөллэргэ үөскүүр балыктар араастара элбэбин, мань хайдах бултаан харайары сиһилии үөрэппитэ, ханнык бултуур тэрээһиннэр баалларын билбитэ. Сайын ааһан кыһын кэлиитэ, Индигир өрүс мууһа тонон, сырыы-айан суола арыллыыта Симикээн атата Боронтоок 20 буур табаны ажалан кэлэн уолугар тутгарбыта уонна бу сүөһүлэринэн хайдах туһанары сахаларга үөрэт диэбитэ. Симикээн дойдутун, дьонун ахтан олордобуна кэлбит дьаһалы сөбүлээбэтэр да, аҕа дьаһала толоруллара булгуччулаах буоллаба. Кыһын таңнар таңаһа, туттар мала барыта кэлбитэ. Кини кыстык устата хаалара быһаарыллыбыта, бу төлөрүйбэт дьаһал буолара. Оччолорго эбээннэр таба сүөһүнү миинэн, ындыылаан туһаналларын сахалар билбэттэрэ. Боронтоок Намыыны

кытта 6 ыйдаах сонуннарын 3 хонукка сиһилин кэпсэппиттэрэ, ахтыспыттарын таһаарбыттара уонна саха, эбээн аһыыр астарын арааһын аһаабыттара. Боронтоок үс хонон баран төннүбүтэ. Саас кэлэн табаларын ылыахтаабын, онно оҕотун илдьиэхтээбин быһаарсан, илии тутуһан, Намыыны кытта арахсыбыттара. Симикээн Уйбаан табаны хайдах көлө онгосторго дьонноруун үөрэтэ сатыыра. Сахалар табаны миинэргэ күн ахсын үөрэнэ сатыыллара эрэри, ким да сатаан мииммэтэҕэ. Сорохтору таба уйбат дьоно бааллара. Намыы улахан уола Боттох Бүөтүрү биир да таба уйбатаҕа, оннук ыар ыйааһыннаах бухатыыр киһи этэ. Намыы Слепцов табаны хайдах көлө онгостон туһанахтаабын элбэхтик толкуйдаабыта да, дэбигис туһанар ньыманы булбатаҕа. Оҕус сыарҕатыгар мас бурҕалдыы онорон көрбүтэ да, сатамматаҕа.

Намыы бэйэтэ да, дьоно да бу кыстык устатыгар табаны көлө онгостон туһамматахтара. Кыра наадаларга Симикээн уучабынан ындыынан сылдьан, ат, оҕус көлө сылдыбат сирдэриттэн кыра наадаларын, маллары аҕалара туһалаах этэ. Табаны көлө онгостон, бары наадалары булунары, аҕалынары Намыы кырдыаҕас толкуйдуу сатаабыта да, кыаллыбатаҕа. Ол иһин сайын табаны сыарҕаҕа үөрэтэн, көлө онгостор толкуйу быһаарарга бигэ санааны ылынан, чэпчэки сыарҕалары онгосторго тириин быалары бэлэмнииргэ былааннаммыттара. Боронтоок саас табаларын ыла кэлбитигэр Намыы кырдыаҕастыын көрсүбэтэх кэмнэригэр ахтыспыттарын таһааран, дуоһуйа кэпсэппиттэрэ. Арай таба сүөһүнү Намыы сатаан туһамматахтарын, кэлэр күһүн бу диэки сылдыар буоллаххына, өссө аҕалан көмөлөһөөрдүөн көрдөспүт. Ону толкуйдаан көрүөхпүт диэи буолбут. Боронтоок күһүн сир тоҥон өрүс туоратарын кэтээн олорон кэлиэм диэн эрэннэрбит. Табаларын кытта уолун Симикээнни илдьэ барбыт. Ол кыстык атын кыһалҕата суох ааспыт. Баар сылгыларын, ынах сүөһүлэрин күөххэ үктэннэрбиттэр. Ол сайын бүтэн кыһын саҕаланытыгар өрүс туран, киһини, сүөһүнү туоратар буолуута Боронтоок уола Симикээнни кытта бэрт элбэх табалаах кэлбиттэр. Намыы кырдыаҕас ыалдыттары үөрэ-көтө көрсөн, уһун сайыннааҕы сонуннарын сиһилин кэпсэтэн дуоһуйбуттар.

Боронтоок уолун 10 табаны кытта хаалларан баран, бэйэтэ Ньан-
ньанкыр сиригэр Дьяаны өрүскэ барарын кэпсээбит. Ол диэки
уһурун, төннөрүгэр манна сылдыбатын, бу хаалар табалары
кыһын устата хайдах табылларынан туһаналларыгар эппит. Саас
Симикээн Тумус Хайаҕа тиэрдиэбэ, онтон салгыы сибээстэниэхпит
диэбит. Боронтоок салгыы барбыт. Симикээн билэр дьонноругар
хааларын собулэспит. Бу хаалбыт 10 табаны хайдах туһанарын
Намыы кырдыаҕаны кытта сүбэлэспиттэр. Намыы сана онгорбут
сыарҕатыгар тирии быанан хайдах баайан көлүйэн үөрэтэри өр
сүбэлэспиттэр. Намыы онгорбут сыарҕалара хомурҕана суох та-
лах ылаҕынан онгоһуллубут буолан, биир эрэ табаны көлүйөххэ
сөптөөбүөн быһаарбыттар. Биир таба улаханы кыайбата биллибит.
Икки табаны холбуу көлүйэр ньыманы көрдөөбүттэр. Биир табаҕа
анаан онгоһуллубут сыарҕаҕа оҕустуу көлүйэн көрбүттэрэ, ыара-
хан ыйааһыннаах биир киһини да кыайбат эбит. Икки табаны тус
туһунан онгоһуллубут быанан көлүйэн көрбүттэрэ, эмиэ сатамма-
тах. Ол иһин икки таба тэҥгэ тардар ньыматын толкуйдуу сатаа-
быттар. Түмүгэр маһы тобулу үүтгээн, ол иһигэр быаны киллэрэн,
тэҥнэ тардар ғына көлүйбүттэрэ, бары ньымагтан ордук буолбут.
Табалары иккилин ғына көлүйэн, гурууһу ууран баран, уучах таба-
нан сиэтэн сылдыар табыгастаах ньыма буолбут. Намыы кырдыаҕас
күниээҕи наадатын уучах табаҕа сиэттэрэ сылдьан булунар буолан,
таба колону биһирээбит. Салгыы ат курдук муһалаан сылдыарга
үөрэтэн ордук биһирээбит. Ат курдук аһылыгын тиэйэ сылдыбак-
кын, ханна таба аһылыктаах сиринэн сылдыарга табыгастаах көлө
эбит диэн Намыы сирин олохтоохторо биһирээбиттэр. Салгыы
сыарҕаны хомурҕаннаан, ордук тупсарбыттар. Саха, эбээн норуот-
тара үйэ саас тухары табаны сыарҕаҕа көлүйэн, көлө онгостор бу-
олбуттар. Сыарҕа онгоһуута сайдан, хоту сиргэ киэнник тарҕанан,
таба көлө киэнник туһаныллыбыт. Симикээн Уйбаан бу кыстык
кэмигэр Намыы сиригэр сана кэлэн олохсуйбут Устин Никулин
кыһын кытта билсэн, устунан кэргэнни буоларга сүбэлэһии бу-
олбут. Бу Намыы сиригэр эбээн саханы кытта холбоһон ыал буол-
бута маннайгы түбэлтэ этэ. Кини сахалары кытта сылдьан, саха

үлэтин араас мындырын, булду хайдах бултуулларын сийлини үөрэппит буолан, сахалыы олороругар ханнык да ыарахан суоҕа. Симиэкээн саас буолуута 10 табатын аҕатыгар тиэрдэн тутгарбыт. Кини дьонугар сайылаан баран, күһүнүгэр дьонуттан арахсан ыал буолар. Бары тэрээһинин хомунан, 20 буур табаны көлө онгосторго ылан, Намыы сиригэр көһөн кэлбит. Аҕата Боронтоок кытта кэлсэн, оҕото ыал буолар тэрээһинигэр кыттыбыт, алгыс тылын эппит, олоҕун онгосторугар көмөлөспүт, саҕа сири буларга бииргэ сылдыһыпыт. Симиэкээн бу кыстык кэмигэр ханна олохсуйуохха сөптөөх сири булаары элбэхтик түбүгүрбүт, санаттан сана сирдэр көстөн испиттэр. Намыы сириттэн биир күннүк сиртэн хоту туһаайыыга биир күөлү сөбүлүү көрөн, бэлиэ туруорбут уонна бэлэмнэнии үлэни саҕалаабыт. Бу сиргэ кини аҕата Боронтоок кытта сылдьан көмөлөспүт, сөбүлээбит. Симиэкээн аҕалыгы табаларын аҕата сайылыкка илдьибит. Күһүн көлүнэр көлөтүн, аһылыгар туттарыгар табалары аҕалыах буолбут. Симиэкээн кэргэнин дьонуттан ат көлө ылан, сайын устата олохсуйар сири онгостубут, күһүн таба кэлэригэр бэлэм буолбут. Бу онгосторугар кэргэнин бииргэ төрөөбүт быраатын илдьэ сылдьан, иккиэн харса суох үлэлээн, наада буолар тутууларын барытын бүтэрбиттэр, олохсуйар сирдэрин Сырдык Күөлэ диэн ааттаабыттар.

Күһүн эрээт көлөҕө уонна идэһэҕэ табалар кэлэллэрин кытта, онгостубут сиригэр кэргэнин арааран, көһөн кэлэн, олохсуйбуттар. Кэргэнин дьонуттан миинэр ат, төрүүр биэ ылан, икки сүөлү көрүнгүн тутан ыал буолбут. Табатын Тумус Хайаҕа ыппакка, хотон тутан, бүтэй онгорон, сайылатар ғына онгостубут. Бу саҕа ньыма мантан салҕанан үйэ саас тухары сахалар таба сүөлүнү хотоһго сайылатар буолбуттар. Бу хорсун ньыма киэнник тарҕаммыт. Табаны күһүн көлөҕө туһанарга ордук табыгастаах этэ. Симиэкээн бу сир аҕа баһылыга буолан, киэҕ сиригэр ыырданан, сайын ат, кыһын таба көлөнөн сылдьан, өлгөмнүк бултуйар, сири дойдуну киэнник үөрэтэр. Ол кэлин дьон көлөн олохсуйарыгар олус наадалааһын үчүгэйдик өйдүүр. Бу сири киниттэн тарҕыыр оҕолоро, ыччаттара туһаныахтара диэн бэлэмниир. Симиэкээн манна олорон 2 уол, 1

кыыс оѳоломмут. Оѳолор үүт аска наадыаннар, кэргэнин дьон-норуттан биир торбостоох ынаѳы ылбыт. Ынах, сылгы аһырыгар сайын окко үлэлиир түбүк, ынаѳы кыстатарга хотон тутар түбүгэ эбиллибит. Ол үлэни барытын биир киһи толороругар ыарахан буолара эрэри, онордоххо, толордоххо сатанара. Кини Намыы си-рин аѳабытын көрдөһөн, таба көлөнөн тизэйэн аѳалан, 3 оѳолорун сүрэхтэппит. Аѳабыт оѳолору сүрэхтииригэр түүлээѳи көрдөөбүт. Онно 3 кыһыл саһылы, биир үүһү биэрбит. Оѳолор ааттарын аѳабыт бэйэтэ биэртэлээбит. Улахан уолга Баһылай, кыра уолга Касиан, кыыска Ааныка диэн. Улахан уола Баһылай 16 сааһын туолуутугар элэтигэр Боронтоокко 2 сылга олорбут. Эбээн кыһын кэргэн ылан, аѳатыгар көһөн кэлэн, биир сылга олорон баран, аѳатыттан биир күннүк сиргэ кыра кытыл тахсыбыт сириин булан, Сайылык диэн ааты биэрэн, олоѳун тэриммит. Балаѳан дьиз, таба, ынах хотонун, күрүү-хаһаа оностон, сүөһү 3 көрүнгүн иитэн, холкутук олорбут. Кыра уол Касиан ханна да халбарыйбакка олорон улааппыт, сы-тыары сымнаѳас киһи эбит. Намыы сириттэн кэргэниэнэн, сүөһү ханнык да көрүнгүн тэриммэккэ, Индигир өрүс сүннүгэр көһө сылдьан, айылѳа тугу биэрэринэн аһаан-таннан олорбут дьаданы ыал эбит. Симикээн соѳотох кыһа Ааныка кимиэхэ кэргэн тах-сан, ханна барбыта кэпсээнгэ суох. Касиан олох тэринэн олорбу-тун устатыгар 1 кыыс, 1 уол оѳолооѳо биллэр. Бу оѳолор ханна да ыраах тэлэнийбэтэхтэр. Уол Дмитрий Жирков (Дьураа) быстар дьаданы ыал кыһын ылан, 2 уол, 2 кыыс оѳоломмут. Майыар нэһилиэгин Жирковтара мантан тарѳаммыттар. Симикээн улахан уола Баһылай бэйэтэ булан олохсуйбут сириттэн халбарыйбакка, 4 уолу, 2 кыһы төрөтөн, Абый сиригэр Жирковтары тарѳаппыт. Улахан уола Бүөтүкэ - Петр Абый сириттэн кэргэниэнэн, Уолбут сиригэр Эрэхтэнэ диэн күөлгэ олохсуйбут. Мантан Тумус Хайа чугас буолан, аймахтарын кытта ыкса сибээһи тутан, сүөһү 3 көрүнгүн барытын иитэн, баай ыал аһсааныгар киирэн, Жирковтар халын уруулара тарѳаммыт. Иккис уол Миитэрэй (Култу) Жирков төрөөбүт сириттэн халбарыйбакка олорон, эмиэ 3 сүөһү көрүнгүн элбэтэн, байан олорбут. Кини дохсунунан, хабараанынан, дьаданы

кини утары көрбөт кулаңан хараахтырдаабынан киэнник биллибит. Кини кэргэннээбэ. Үһүс уол Муойка - Николай Жирков тусна сири булунан, кэргэннэнэн, элбэх оџону төрөтөн, эмиэ сүөһү 3 көрүгүн иитэн, холкутук олорон, оџолорун улаатыннартаабыт. Төрдүс уол Бадыкаан - Байбал Жирков олох тэриммэккэ, убайыгар Муойкаба сыстан, олоџун түмүктээбит. Кыргыттартан улахана кэргэн тахсан Тумус Хайаба барбыт. Кыра кыыһа кэргэн тахсан Мунгурдаах сиригэр барбыт, устунан Усуяанаба барбыт, туох дьылџаламмыта биллибэт.

Тумус Хайа эбээннэрэ үчүгэйдик олорон, оџо-ыччат тэнийбит, таба сүөһүлэрэ элбээбит. Бастаан Муома үрэџин баһа Улахан Чыыстайга көһүү саџаламмыт. Үтүө дойду көстөн, эбээн нэһилиэнньэтэ элбээн, Муома сири бары сирдэригэр эбээннэр тарџанан, сага сирдэргэ тарџаммыттар.

Онтон Тумус Хайаттан Халыма өрүскэ көһүү саџаламмыт. Халыма өрүс сүннүүн сиһилин үөрэтэн, дьон олохсуйар сирдэрин кэңэтэн, билинги Магадан уобалаһыгар бас бэринэр үһһээ, аллараа Сеймчаннарга тийэ тарџанан, эбээннэр киэнник тэнийэн олорбуттар. Таба сүөһүнү Халыма өрүс бары сирдэригэр элбэхтик үөскэтэн, тарџаппыттар.

Боронтоок орто уола Баһылай Жирков (Унукча) Тумус Хайаба улаатан, төрөөбүт сириттэн кэргэннэнэн, оџолоһон баран, Улахан Чыыстай сиригэр көһөн олохсуйбут. Кини 3 кыыс, 1 уол оџолоһоо эрээри, уол оџотуттан оџо төрөөн, Улахан Чыыстайга тарџаммыта иһиллибэт. Кыргыттара улаатан, кэргэн тахсыбыттара буолуо эрээри, кинилэр ааттара симэлийбитин ким барыта билэр. Уол оџо төрөөбүт сиригэр аата суола хаалара, үйэтитгэрэ айылџа сокуона. Боронтоок кыра уола Илья Жирков (Галейар) төрөөбүт Тумус Хайатыттан араһпатаба. Дьизэ кэргэн тэринэн, оџо төрөтөн тэнийбит. Бэрт хорсун сырыылаах булчутунан, үлэһитинэн биллэр. Кини 3 уол, 3 кыыс оџолоһоо. Оџолоро төрөөбүт Тумус Хайаларыгар улааппыттара, олохсуйбуттара, тэнийбитгэрэ. Улахан уола Семен Жирков (Туорахаан) дьон ортотугар биллэр ойдөөх-санаалаах, хорсун, киэн сириэн тэлэһийэн сылдьар, дьону кытта киэнник

билсэр, добордоһор баай киһи этэ. Кини иккис уола Петр Жирков улаатан, сырыны-айаны кыайар буолаат, биир агыһыкка таба көрөөччүнэн үлэбэ киирэн, айанга сылдьан, Халыма эбээннэрин булан, онно хаалан, дьибэ кэргэн тэринэн, олохсуйбут. Ханнык сиргэ олохсуйбута, оҕоломмота иһилибэккэ, төрөөбүт дойдутугар төһүүбэтэбэ. Илья Жирков кыра уола Михаил Жирков (Дьүүлэкэ) сырыны-айаны кыайар булчут киһи буолан баран, устунан дьону кытта сөрөһөн, Дьааны сиригэр барбыт. Ханна, хайдах сылдьара иһилибэккэ, эргийбэтэбэ. Улахан кыыһа аата биллибэт. Тумус Хайа олохтоох эбээнигэр Иван Слепцовка кэргэн тахсан, оҕолонон, байан олоһбута, 2 кыыс, 2 уол оҕоломмот. Улахан уола Иван Слепцов (Чанкылаах) улаатан, сырыны-айаны кыайар, аата ааттанар булчут буолбут. Төрөөбүт сириттэн кэргэннэммит, аҕатыттан эрээт табатын ылан арахсыбыт, устунан Улахан Чыыстай диэки барбыт. Кини кэлин Магадан уобалаһыгар барбыта биллибит, устунан Илин муораба барбыт үһү диэн кырдыабастар кэпсииллэрэ. Илья Жирков иккис кыыһа Быкаанай Өлөөнө сахатыйбыт эбээн Степан Слепцовка кэргэн тахсан, Майыар нэһилиэгэр сахалыы олоһбуттар. Улуу сизмэх ойуун Симэхсин диэн аатынан киэнник сурабыран, киһи иннинэн хаамнат, харанаба ааттаабат ойууна этэ. Бу ыалга 2 кыыс оҕо төрөөн улааппыта. Улахан кыыһа Прасковья улаатан баран, кэргэн тахсыбакка сылдьан, эмискэ ыалдьан өлбүт. Оччолорго аҕатыгар өстөһөн, ойууннар сизтилэр диэн буолбут. Симэхсин аччыгый кыыһа Матрена (Кутуну) улаатан, ситэн баран, саха киһитигэр, отчут уола Василий Слепцовка кэргэн тахсан, бэйэлэрин сөпкө көрүнэн олорор саха ыаллара эбиттэр. Кини 2 уол, 3 кыыс оҕоломмот. Улахан уоллара Николай Слепцов Дьокуускайга үөрэнэ сылдьан, ыалдьан өлбүтэ. Майыар нэһилиэгэр комсомольскай ячейканы тэрийбит үтүөлээх киһи этэ. Иккис уол Николай Слепцов (Куттумахаан) 7-с кылааны бүтэрэн баран, ыарыһах буолан салгыы үөрэммэтэбэ. Суруйар идэлэнэн, Абыйчанин диэн аатынан Саха республикатыгар, оройуонна киэнник биллибит суруйааччы буолбута. 1997 сыллаахха от ыйыгар олохтон барбыта. Кыргызтара үһүөн дьибэ-уот тэринэн, оҕо төрөтөн, ыччаты

таржатан, олохторугар толору олон, саастарын монгоон, олохтон барбыгтара. Ийэлэрэ Кутуну Матрена уһуннук олорбута, 90 сааһын ааһан баран олохтон барбыта, комүс унгуоҕа Кэбэргэнэбэ ууруллубута.

Илья Жирков үһүс кыра кыһа дьонноругар олон улаатан, ситэн баран, Улахан Чыыстайга кэргэн тахсан, ханнык сиргэ олохсуйбута, төһө оҕоломмута биллибэтэбэ. Илья Жирков киэпник тарҕаммыт оҕолордоох, ыччаттардаах эбээнинэн Тумус Хайаҕа биллэрэ. Кини улахан уола Жирков Семен Ильич (Туорахаан) хотугу Дьаагы, Индигир, Халыма өрүстэргэ киэпник биллибит, үтүө санаалаах, киэп ойдөөх, сырыылаах, үлэтинэн байбыт, дьонго элбэхтик комөлөспүт кининэн биллэр.

Петр Жирков (Боронтоок) Тумус Хайаҕа Дьаагы, Индигир, Халыма өрүстэргэ үөскээн-тэнийэн олорбут сахалары, эбээннэри ситимнээбитэ, үйэ-саас тухары уруулуу-аймахтыы буолар бастагы суолун арийбыта, төрдүн онгорбута үһүйээннэргэ этиллэр.

ТУОРАХААН

Туорахаан Жирков үс бииргэ төрөөбүт уолаттартан улаханнара. Кини аҕабыыкка сүрэхтэнэн, Жирков Семен Ильич диэн сурукка киирбит. Тумус Хайа олохтоохторо, бииргэ төрөөбүттэрэ, аҕата, ийэтэ бары Туорахаан диэн аатынан билинэллэрэ. Орто, Үөһээ Халыма, Муома, Абый кырдыаҕастара эмиэ Туорахаан диэн ааттыыллара. Кини дьон билинитин, ытыктабылын бэйэтин дириг өйүнэн, үтүө санаатынан ылбыт.

Аҕалаах ийэтигэр олон улаатан баран, Үөһээ Халыма сиригэр төрөөбүт юкагир кыһын кэргэн ылан, 2 уол, 2 кыыс оҕоломмуттара. Кэргэнэ аҕабыыкка сүрэхтэммитинэн Пелагея Дьячкова. Бииргэ төрөөбүттэр алталар: 2 уол, 4 кыыс. Пелагея ортоку кыыс эбит. Кини Туорахаанга кэргэн тахсан сүктэригэр, дьоно аҕыйах табалаах буолан, дьахтар таҕаһын эрэ ындылыыар аҕыйах табаны биэрбиттэр. Кини кэргэниэнэн сүктэн кэлиэбиттэн,

үчүгэй олохтоох эбээнэр буолан, улахан уолларын маанылаан, тусна олохтообуттар.

Туорахаан кэргэнин кытта олобун саҕалыабыттан итии тордохтоох, элбэх астаах, дьон санаатын табар үчүгэй ыал ахсааныгар киирбит. Кэргэнэ дьаһаллаах, ыраас туттуулаах буолан, астаахтанаастаах, сылдыар ыалдыт, хонор хоноһо сөбүлүүр, ытыктыыр ыала буолбуттар. Түөрт оҕолоруттан улаханнара Христина Жиркова (Эйэгийээн). Иккис - Иван Жирков (Бороной), үһүс - Конон Жирков (Куоллаар), төрдүс - Матрена Жиркова (Мачаана). Оҕолор бары доруобай буола улааппыттар. Туорахаан улахан уолун Боронойу 15 саастааҕар Майыар нэһилиэгин сис баайыгар Василий Черемкинна (Тооттуурга) таба көрөөччүнэн биэрбит. Ол эмиэ төрүөттээх. Туорахаан сахалары кытта чугас аймах буолар санаалааҕа. Иван 18 сааһын туолуор диэри Тоттуур Баһылай туттаах, эрэллээх киһитэ буолбут. Кини саха омук үлэтин, үгэһин, олобун сиһилии билбит, тойонугар биһирэтэр үтүө киһи буолбут. Кини 18 сааһын туолан баран, Тоттуур Баһылай быраата Иван Черемкин кыһын, сахалыы аатынан үчүгэйдик биллэр Биэчээн Александраны кытта билсэн, кэргэннии буолбуттар. Биир сыл олорон баран, кыыс оҕону төрөппүттэр. Ийэ, аҕа итии тапталынан Александра - Саанньа 3 сааһын туолуутугар киһиэхэ маарыннаабат кэрэгэй уол оҕо төрөөн өлбүт. Бороной кэргэнин Биэчээни кытта бэрт үчүгэйдик олорубуттар. Мааны ыал ахсааныгар киирбитгэр. Кини дьон биһирэбилин ылар үчүгэй булчут, үлэһит, көнө суобастаах, майгылаах, тойонун Тооттууру кытта киэн сиринэн сылдыар, өйдөөх, билиилээх этэ. Саха омук үлэтин арааһын сиһилии билэн биһирэбиллэрин ылбыт. Бороной биир күн хаһаас аһын уурунар, тонгорор бөбүрүүгэр киирэн өлбүтүн булбуттар. Бииргэ олорор доҕорун Иван Слепцову (Нэлбири) көрдөтө ыппыттара эмиэ эргиллибэтэх. Кинилэртэн чугас олорор 2 ыалларын аҕалан көрбүттэрэ, ким да бөбүрүүккэ киирэр кыаҕа суоҕа. Кириэс-Майор танаратын дьэтигэр киһи ытан тыллабыр онорбуттар. Дьону мунньан, хайдах бөбүрүүктэн хостуур туһунан сүбэлэспитгэр. Иккис күнүгэр биирдэ хостообуттар. Бу

дъон туохтан олбүттэрэ быһаарыллыбатах. Өлбүт дьону Кириэс-Майор тагаратын дьиэтин таһыгар көмпүттэр. Бу дьон өлүүтэ өр кэмгэ таайыллыбат таабырын буолбут. Биэчээн ийэтэ Евдокия Черемкина (Марха) сабаҕалыырынан, Бороной Иван сайын окко кириэх иннинэ бытыылкаҕа кутулла сылдьар сүлүмэни (дьяаты) ампаарыттан таһааран, бөбүрүүккэ уурбут буолуон сөп. Бөбүрүүк иһигэр эти кытта мамон муоһа ууруллубут буолуохтаах. Бороной Иван эти ылаары алҕас муоһу хамнатан, сүлүмэ бытыылкага алдынан, онно өлбүттэрэ буолуо диэн таайара үһү. Маны мин 8 саастаахпар олорор ыалбар Марха Огдооччуйа хоно сытан, кэпсээбинтин истибитим. Бу бөбүрүүккэ төһө эт уонна муос баара биллибэт эбит. Кини кэпсииринэн, элбэх муос көстөр быһыылааҕа диирэ. Сороҕо Бороной тойоно Төттүур муоһа буолуохтааҕа таайылар эбит. Оччотооҕу Кириэс-Майорга олорор Константин Рязанская (Эппэ) дьаһалынан бөбүрүүк самнарыллыбыт, көмүллүбүт диэн кэпсииллэрэ. Оччолорго саамай күүстээх дьяат сүлүмэ буолара.

Туорахаан иккис уола Конон Жирков (Куолдыаар) Туорахаан аймахтара Жирковтарга 14 саастааҕар таба көрөөччүһүн үлэһини кэлбит. Кини убайа Бороной курдук бэрт хорсун, сытыы өйдөөх оҕо Жирковтарга сирдэрбэтэх. Сүрэхтээх, сытыы өйдөөх киһи буолсу диэн бастакыттан биһирээбиттэр. Кини 18 сааһын туолуутугар онно олохтоох баай ыал кыһын кытта билсэбит. Ону билэн, уолу үүрээргэ быһаарыы тахсан, аҕатыгар төттөрү ытарга диэн буолбут. Кини үлэлээбитин курдук үлэһини сылдыбыт. 20 сааһын туолуутугар олохтоохтор кыайан үүрбэккэ, сүбэлэһэн, тыаҕа булка көлөлөөн тэрийэн ытан баран, кэнниттэн батыһан тийэн, тыаҕа ытан өлөрбүттэр. Куолдыаар бэйэтэ булка көлүнэн барбыт сыраҕатыгар тийэн кэлэн баран, төрүт атын киһинэн аҕатыгар ыппыттар. Оҕон сааҕа дэгинэнэн өллө диэн илдьиттээбиттэр. Туорахаан оҕотун харайаары көрбүтэ - доруон саанан кэтэбэр ытыллыбыт. Киһи бэйэтэ кэтэбэр ыттыан сөбө суох диэн көмөртөн тохтотон, Абый быраабатыгар бэйэтинэн тийэн, улуус кулубатыгар үнээн көрбүт да, кулуба туох да быһаарыыны ылбатах. Туорахаан улуус сис баайдарыгар сылдьан, сүбэ көрдүү саҕаабыт. Ким да

үтүө сүбэни биэрбэтэх. Өлбүтү тилиннэрбэккин, оҕо бун төрөөбүт сиригэр харайан кэбис диэн сүбэлииллэр. Оччотооҕу баайдар бэйэ-бэйэлэрин түһэн биэрбэт үгэстэрэ оннук этэ. Туорахаан түөрт өттө бүөлэнэн, оҕотун биир ыйга сыгыаран баран, харайарыгар тийбитэ диэн Хабдылаах кырдыбаастара кэпсииллэрэ. Мин 1950 сылга командировкаҕа сылдьан, ыйыталаһан истибитим, оччолорго Абый сис баайдара эбээннэри бэйэлэригэр тэҥнээбэттэр эбит. Туорахаан икки уолаттары хомолтолоохтук сүтэрэн, аһыытын-абатын сүрүбэр игэрэн, сырыытын-айанын тохтоптох. Ол кэмгэ 50-ча саастаах эбит. Баар табата көбүрээбэтэх. Киниэхэ сыстан сылдьар доҕоттору Тарабукиннар, Громовтар, Никулиннар табатын үөрүн үчүгэйдик көрөллөрө. Наадаларыгар тутталарын хааччахтаабат буолан, бэйэлэрин сүөһүлэрин курдук кичэйэн көрөллөр-харайаллар эбит. Туорахаан кэргэнэ ол кэмгэ олохтон барбыт. Улахан кыыһыгар сыстан, кини көрүүтүгэр-харайытыгар сылдьыбыт. Кыра кыыһа Матрена (Майыана) сааһын ситэн, Индигир, Халыма өрүстэргэ киэҥник биллибит улуу булчут, атабынан быһый, илиитигэр күүстээх, бөбөс киһинэн сурабырбыт Жирков Василий Прокопьевичка кэргэн тахсан, дьонноруттан арахсан, туспа ыал буолан, олорор кэмэ эбит. Кыаммат, кыһаллыбыт эбээннэр Туорахаан көмөтүнэн, сүбэтинэн олохторун огостон, көнөр суолга кирибиттэрин туһунан кэпсииллэрэ. Ордук улуу киһи Николай Саввич Тарабукин кэпсиирин истэrim. Кини аҕата Савва Тарабукин Туорахаан Сэмэни кытта улаппыт, улаатан баран арахсыспакка биригэ сылдьыбыт, бэйэ-бэйэлэрин ытыктаһар, сүбэлэнэр доҕордуу эбиттэр. Туорахаан ыал буолан, баай киһи ахсааныгар кирибит кэмгэр Савва Тарабукин туттаах киһи буолан, Туорахаан табатын үөрүн дьаһайар, үлэниттэри үлэбэ туруорар, барыыны-кэлини, саҥа сирдэри булан көһөрөрү, сир уларыыны барыгын салайааччы быһыытынан сылдьыбыта диэн Н.С.Тарабукин кэнсиирэ. Туорахаан табатын үөрүн көрөр үлэниттэр кыһаллан үлэнииллэрэ, атын сиргэ көсөттөрө. Туорахаан икки уолун сүтэрэн баран, сырыытын-айанын тохтоптооҕо, билсиитэ оссо кэргээбитэ. Индигир, Халыма өрүскэ олорор эбээннэр, сахалар чугас доҕордору,

ытыктыыр киһилэрэ этэ. Кыһалҕалаах дьон кини көмөтүнэн олохторун көннөрүммүттэрин, махтаналларын туһунан Тумус Хайаҕа олорооччуларга кэпсээн элбэхтик иһиллэрэ. Туорахаан киэн сиринэн тэлэһийэ сылдьан, кыра уола Конон хайдах өлбүтүн билэргэ кыһаллара. Бэрт уһундук сыралаһан, киһи өлөрбүтүн билбитэ. Билэн да, өлбүтү тилиннэрбэккин, өстөһөн, арааһы толкуйдуур аһыылаах буоларын үчүгэйдик өйдүүр, оноруута оннук эбит диир. Биһиги аймах бары удьурдара баарын тухары өйбүтүттэн сүтүө суоҕа диэн ыччатыгар Иван Жирковка эппитин кэпсиир буолаллара. Ол курдук, Туорахаан аһыгын-абатын сүрэбэр инэрэн, олобун түмүктээбитэ буолуо диэн оччотооҕу Хабдылаахха олохтоох ытык кырдыаҕастар кэпсииллэрин истэр буоларым.

Туорахаан икки кыргыттара кэргэн тахсан, үчүгэйдик олорбуттара. Иккиэн үстүү оҕоломмуттара, оҕолоро бары улааган, үтүө майгылаах, өйдөөх, үлэһит дьон буолбуттара. Кинилэр төрөөбүт Тумус Хайаларыттан арахсыбатахтара, олохторун түмүктүөхтэрингэр диэри бары үчүгэй дьон ахсааныгар сылдыбыттара.

Мин Туорахаан кыра кыыһа Матренаны, улахан уола Жирков Иван Васильевичи кытта 25 сыл Абый оройуонун табатын хаһаайыстыбатыгар бииргэ үлэлээбитим. Ол кэмгэ Туорахаан туһунан элбэҕи истибитим, ол барыта мин төбөбөр хаалбатах, быһыталаан сорох түгэни эри өйдөөн хаалбыппын суруйан дьон билиитигэр тиэрдэбин. Жирков И.В., Туорахаан сизин, Абый, Муома кырдыаҕастара үчүгэйдик билэр киһилэрэ. Оҕо сааһыттан оҕонньор буолуор диэри Абый оройуонун табатын иитиитигэр үлэлээбитэ. Хорсун булчут, таба иитиитин маастара, эһэтин курдук киһи кыһалҕатын өйдүүр үтүө санаалаах, аһыныгас сүрэхтээх, үлэтигэр бэринилээх үтүө киһи 2000 сыл сэттинин ыйга 89 сааһыгар олохтон барбыта. Кини 80 сааһыгар диэри таба үлэтиттэн араһатаҕа. Мин барыам, мин көрүөм диэн хорсун санаалааҕа. Киниттэн икки кэргэн тухары оҕо төрөөн хаалбатаҕа хомолтолоох. Туорахаан курдук үтүө санаалаах, өйдөөх, сытыы сырыылаах эбээн норуотун хорсун уолун Индигир, Халыма кырдыаҕастара бары билэллэрэ. Тумус Хайа туһунан кэпсэтии буоллаҕына, баста-

тан Туорахаан туһунан кэпэстии саҕаланара. Оннук дьон ойүгэр диригинник иигит үтүө киһи этэ. Тумус Хайаҕа, кэлин Хабдылаах күөлүгэр олохтоммут Ворошилов аатынан холкуос бөһүөлүгэр, сырыттаха Жирков Семен Ильич (Туорахаан) туһунан кэпэстииттэн эбээн омук олоҕун остуоруйатын истэрбит, билэрбит.

ОХОНООҬОЙ КИНЭЭС

Слепцов Афанасий Иванович бары кэпээннэргэ Охонооһой кинээс диэн биллэр. Кини кинээс диэн быыбардаммыт дуоһунаһа буолбатах. Илин Тааска, Тумус Хайаҕа олохтоох эбээннэр Охонооһой Кинээскэ бас бэринэн олорбуттар. Ол иһин кинээс курдук диэн аат биэрбиттэр. Охонооһой Слепцов кыра уола Николай Афанасьевич Слепцов кэпсииринэн, 1813 с. Кункугур аҕатын ууһугар кизгник биллэр Иван Слепцовтан иккис уолунан төрөөбүт. Бастакы уол Иван Иванович Слепцов (Чанкылаах) туһунан суруллан турар. Охонооһой төрөөбүт Тумус Хайатыгар улааппыта. 18 сааһын туолуор диэри төрөппүттэрин кытта олон улааппыта. Баай ыал кыыһын кэргэн ылан, туспа олох тэриммитэ. Аҕатыттан эрээт табатын ылан, бастакыттан бэйэтин үчүгэйдик көрүнэн олорбута. Оччолорго кыаммат олохтоох эбээннэр кини дыһалыгар киирэн хаалаллара.

Охонооһой Кинээс бастакыттан ол суолу тутуспута. Тумус Хайаттан саҕаланар Илиин Таас табаны иигэр, кыстагар, сайылатар үрэхтэрэ барылар кини бас билиитигэр киирбиттэрэ. Үрэхтэргэ тарҕанан олонор дыдаҕы эбээннэр барылар Охонооһой Кинээс илиитигэр киирбиттэрэ. Охонооһой Кинээс аҕата Иван Слепцов өлбүтүн кэнниттэн аҕата бас билэр табата Охонооһойго киирбитэ. Кинини кытта төрөөбүт 2 кыыс кэргэн тахсан, эрээт табаларын ылан, арахсыбыт кэмнэрэ буолан, ким да эрээт былдыһар кини суоҕа. Кини табатын үөрэ халыҕан, үлэһитэ элбээн, барыта 50-ча

киһини бас билэр эбээн биллэр баайа буолбута. Кыһалҕалаах олохтоох ыаллартан уол оҕолорун 8-10 саастарыттан ылан, бэйэтин кытта сылдьар хамначчыттарыгар сыһыаран, улаатыннарар, хамначчыт оҕосторо. Охонноһой Кинээскэ чугаһынан олорор аҕыйах табалаах Василий Никулин 2 уол оҕолорун - иккиэн Мэхээлэчээн диэн ааттаахтара, биридэрэ 10, биридэрэ 8 саастаахтара - иитэн үлэһит оҕостуом диэн ылан, хамначчыт оҕостубута. Оччолорго Улахан Мэхээлэчээн, Кыра Мэхээлэчээн диэн ааттаналлара.

Бу Мэхээлэчээниэр улахан 50 сааһыттан, кыра Мэхээлэчээни 60 сааһыттан олохтон барыахтарыгар диэри билсэн, кэпсээниэрин истибитим.

Охонноһой кинээс табатын ахсаана 8000 буолбутун үлэһиттэр холууллара. Ол таба үөрэ 8 суол араас салаа хайа үрэхтэринэн тарҕанан үөскээбиттэрэ. Киниэхэ үлэһит буолан, кырдыбыт эбээн оҕонньотторо кэпсииллэрин Тумус Хайа ыгык кырдыаҕастара кэпсиир буолаллара. Табаҕа үлэһит дьонтойонноро көңүллүү илигинэ биир да табаны идэһэлээн сииллэрэ сатаммата, кырдыан өлөллөрө чугаһабыт табалартан идэһэ оҕостоллоро үһү. Охонноһой бэйэтиттэн араарбакка, илиитин иһигэр тутар дьонно таба үөрүн хонтуруоллуур, дыһайар быраабынан туһаналлара, ол дьон ыйан биэрбит табалара идэһэ буолара. Оннук олохтон сорох бэйэлэрин кыанар дьон арахсан, атын аҕа уустарыгар барар буолаллара. Ол да тойон олоҕор ханнык да мэхэйи оҕорбото. Атын сиртэн кыһаллан кэлбиттэр Охонноһой бас билиитигэр киирэн биэрэллэрэ. Тумус Хайаҕа олохтоох аҕа уустарыгар баай эбээниэр бааллара. Олор итэриттэн дыдаҥы олохтоох дьонноҕо көмөлөһөр, сүбэлиир, үтүө санаалаах баайдар бааллара, дьону тардаллара. Мин улахан Мэхээлэчээни оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан элбэхтик көрөрүм. Кини кыра кыһа Татьяна биһигини кытта үөрэнэр буолан, оҕотун көрсөөрү сылдьар буолара. Биһиги, оҕолор, саастаах дьону кытта кэпсэтэр кыахпыт суоҕа.

Мин төрдүс кылааһы бүтэрэн баран, 1937 с. «Кыһамнылаах» хаһаайыстыбаҕа суотчутунан үлэбин саҕалаабытым. Ол кэмгэ

кыра Мэхээлэчээн Муома сириттэн Догдо нэһилиэгиттэн 6 оџотун кытта көһөн кэлэн, табаарыстыбаџа чилиэнинэн киирбитэ. Ойуунаабыккын, хаартылаабыккын диэн, куолаһын быһан үүрбүттэр этэ. Онтон ылата хаартыһыт Мэхээлэчээн диэн аат иггэриллибитэ. Хаартыһыт Мэхээлэчээн ол кэлиитигэр 50 саастаах, үлэ үөһүгэр сылдьара. Үтүө майгылаах, элбэх кэпсээннээх ытык кырдыџаһы кытта олобун түмүктүөр диэри доџордоспутум, киниттэн элбэџи истибитим. Ол онтон өйбөр тутан хаалбытым аџыйах да буоллар, сорох өттүн өйдүүбүн. Ол маннык этэ.

Тумус Хайа төрүт олохтооџо Василий Никулин диэн дьадаҥы эбээн олорбут. 2 уол, 2 кыыс оџолордоох нэһиилэ бэйэтин көрүнэн олорор ыал 2 уол оџотун Охонооһой кинээс итэн улаатыннараран, үлэһит онгостоум диэн көрдөөн ылбыт. Улахан Мэхээлэчээн 10 саастааџар, кыра Мэхээлэчээн 8 саастааџар хамначчытыгар Евдокия Слепцоваџа ииттэрбит. Оччотооџу олох кыһалџата оннук дьылыџаны анаабыт оџолоро этилэр. Улахан Мэхээлэчээн 17 саастааџар Абый биллэр бааһа Охонооһой кинээстэн 10 буур, 10 тыһы табаны атыылаһан үөрэтэн ыларыгар Улахан Мэхээлэчээни үлэһит онгостоору көрдөөн ылбыт. 20 сааһын туолуор диэри үлэлэтэн баран, таба сүөһүнү иитэргэ толору дьөџурдаах, үтүө үлэһит буолар кыахтаах диэн, хамнаһыгар 10 табаны биэрэн, суумаһыт буолар кыахтаах хорсун киһи буолсу диэн дойдутугар атаарбыт. Онтон ыла Суумаһыт Мэхээлэчээн диэн ааттанан, Охонооһой кинээскэ сыстыбакка, дьэиэ кэргэн тэринэн, туспа ыал буолбут. Дьон биһириир, ытыктыыр үтүө ыала буолан, орто ыал ахсааныгар киирэн, 3 кыыс, 2 уол оџолору төрөтөн, улаатыннараран, атахтарыгар туруоран, олохторун булларан, үтүө дьон онортоон, оџону, ыччаттары тарџатан, олобун түмүктээбитэ. Суумаһыт Мэхээлэчээн диэн аата сүппэккэ ааттана сылдьар, өссө да ааттана туруо.

Хаартыһыт Мэхээлэчээни кытта бастаан көрсүөхпүтүттэн олобун түмүктүөр диэри доџордоспуппут. Элбэхтик кэпсэтэрбит. Тумус Хайа диэн сири бастаан киниттэн истэн, салгыы ытык

кырдыаҕастары кытта кэпсэтэн-истинэн, туох сириң, хотугу эбээн норуота хайдах үөскээбитин, тэнийбитин, тарҕаабытын, эбээн саха, саха эбээн буолбутун истэммин өйдөөбүтүм, төһө өйүм кыайарынан истэ-билэ сатаабатым. Хаартыһыт Мэхээлэчээн 8 саастааҕар Охонооһой кинээскэ иитиллэ кэлбитин, хамначчыт Евдокия Слепцова бүөбүйдээн ииппитин, кинини аһынарын, туох баарынан аһатан, тагыһнаран улаатыннарбытын ытыктабыллаахтык ахтара. Охонооһой кинээс кини 15 сааһын туолбутун кэнниттэн бэйэтэ эрэллээх дьоннорун кытта бииргэ сырытыннараарын, туораппатын, 18 сааһыгар тойоно сүрүн тирэх киһи оностубутун, эрэнэрин кэпсиирэ. Кини 18 саастааҕар нэдиэлэ устата үһүн ардах буолан, хайаҕа туман түһэн, Охонооһой кинээс бэйэтин кытта сырытыннараар үөр табата ыһыллан сүппүт. Халлаан көммүтүгэр үлэһиттэрин сүппүт табалары көрдөтө ыталаан, табатын үөрүн мустарбыт. Аҕыйах таба суоҕа биллибитигэр, 18 саастаах Иван Никулины (Сурканы) көрдөтө ыһыһытара, биир да табаны булбакка, күннээх-түүн буолан баран кэлбит. Сүрүбүлдьээн утуйа сытан баран кэлбиккин дин быанан таһыйбыт, сыгыһыахтаан баран, бырдахха баайбытын таба үөрүн муһуһан кэлбит таһаһыттар көрөн, Хаартыһыт Мэхээлэ уордайан, быатыттан босхолоон, таһаһын тагыһнаран туруорбут. Этиспитигэр тойон быанан кырбаары кэлбитигэр, онно баар дьон бары Мэхээлэчээни быһаан ылбыттар. Онтон устунан Мэхээлэчээн тойонун кытта 3 хонукка этиһэн, 10 сыл үлэлээбит хамнаһыгар улаханньын-кыралыын 10 табаны көрдөөбүтүгэр биэримээри гыммытыгар, онно баар бары эрэллээх дьоно өрө тураһнар, улахан этиһиһинэн Мэхээлэчээн бэйэтэ колөбө туһанар 6 буур, 4 тыһы табаларын быаҕа тиһэн ылан, ол күнтэн араһпытын Мэхээлэчээн бэйэтэ кэпсиирэ. Кини табаларын арааран, атын сиргэ баран хаалбыт, ол кэмгэ сайылыкка көһүү саҕаламмыт. Сакындьа Чыыстайыгар кэлэн, 2 хоммуттарын кэнниттэн, эмискэ сотуун ыарыы туран, нэдиэлэ иһигэр 3000 таба өлөн, көс дьон табата суох олорон хаалбыттар. Кинилэр ханна да барар сирдэрэ суох буолан, сир халлаан икки ардыгар биир ый

олорон баран, дьон чулуулар талыллан, сорохторо Сулуткаанга, сорохторо Таалындьаба, Хайынардаахха баар дьону буланнар, онно сайылаан олорор табалаахтар көмөлөрүнэн олохторун булбуттар. Бу мээңэ кэпсээн буолбатах, саха сириг устуоруйатыгар суруллубут. Сакындьа үрээбэ оһуобай зонанан биллэриллибит сир. Бу кэмнэ Охонооһой кинээс 60 саастааба үһү. Кэлин доруобуйата мөлгөөн, кырдыан, 80 сааһыгар олохтон барбыта. Охонооһой кинээс табата 5000-тан ордубатаба диэн кэпсииллэрэ. Ол согуун өлүүнү оччотообу итэбэлинэн 3 ойууну кыырдаран үтэйбиттэрэ үһү.

Кыра Мэхээлэчээн Охонооһой кинээстэн арахсан баран, иккиһин эргийбэккэ, Муома сиригэр Арбаа Тааска тийэн, биир табалаах ыалга сыстан, 5 сыл олорбута. Бу ыал кыра кыһын кэргэн ылан, аһыйах да буоллар табаланан баран, Муома сириг Догдо диэн эбээннэр түөлбэлээн олорор сирдэригэр тийэн олохсуйбута. Мэхээлэчээн кэргэнэ Евдокия Корякина бэрт сытыары сымнабас, дьаһаллаах, үтүө дьахтар этэ. Үчүгэй ыаллар ахсааннарыгар киирэн, 3 уол, 3 кыыс оҕолору төрөтөн, сүүс ахсаан иһинэн табаланан олорбуттара. Оччолорго Саха сириг киин сирдэриттэн сылдыар атыһыгтар Дьаангы сиригэн кэлэн, Абыйга, Муомаба Догдо сиригэн кэлэллэрэ-бараллара. Ол иһин Догдо түөлбэлээн олорор эбээннэрэ сырыы-айан суола буолан, холкутук олорбуттара. Табаларын элбэплиттэрэ. Онтулара аһыыр ас, тагнар тагас, көлүнэр көлө, миинэр минэ буолан, кыһалбата суох олохтоох нэһилиэк буолбута.

Мэхээлэчээн Догдо сириг биир үтүө ыала этэ. Ыалдыт сылдыара, хоноһо хоноро, ардыгар хаартыһыгтар мустан оонһууллара. Ол иһин Догдо олохтоохторо Хаартыһыт Мэхээлэчээн диэн ааты биэрбиттэрэ. Кини 1930 с. диэри Догдо нэһилиэгэр олорбута. 1931 с. куолаһын бысыттарата, табатын агаарын тутан ылбыттарата. 1936 с. кэргэнэ эмискэ ыалдыан, олохтон барбыта, 6 оҕотун кытта тулаайах хаалбыта. 1937 с. сир уларыыр санаа булунан, убайа Мэхээлэчээн олорор сиригэр 6 оҕотун кытта көһөн кэлбитэ. Кини оҕолоруттан тарбаабыт ыччаттара Майыар нэһилиэгин төрүт олох-

тоохторо. Маны мин Хаартыһыт Мэхээлэчээн бэйэтин кэпсээниг-тэн өйдөөн хаалбыппын суруйдум.

Охонооһой кинээс өлбүтүн кэнниттэн баар табалара кини үлэһиттэригэр Прокопий Корякин (Муннар), Иван Слепцов (Хоикучах) уонна кыра уола Николай Слепцов илиилэригэр хаалан үллэһилибиттэрэ. Тумус Хайаҕа олохтоох эбээннэр Николай Слепцов комөтүнэн үгүстэрэ табаламмыттара. Ол иһин Николай Слепцову оччотооһу Тумус Хайа олохтоохторо ытыктыыр, үтүө санаалаах, дьон кыһалҕатын кыһалҕа онгостор киһинэн ааттыыллара. Охонооһой кинээс улахан уола Слепцов Иван Афанасьевич дьиз-кэргэн тэринэн, оҕо төрөтөн, аҕата тыыннааҕар арахсан, эрээт табатын ылан, Улахан Чыыстайга барбыта. Аҕатын, убайын суолунан Магадан убалаһыгар барбыт сураҕа иһилибитэ. Охонооһой кинээс кыргыттара кэргэн тахсан, Улахан Чыыстай диэки барбыттара иһиллэрэ. Охонооһой кинээс өлбүтүн кэннэ онно-манна тарҕаммыт табалара үөскүү-гэнийэ турбуттара.

Советскай былаас үөскээбит бастакы сылларыгар Тумус Хайаҕа олохтоох эбээннэр саҥа уолан кытыы тахсыбыт Хабдыылаах диэн күөлгэ саҥа сэлиэнньэни үөскэтэн, дьону түмэн, олохтоон, Эһэлээх нэһилиэгэ диэн ааттаабыттара. Боростуой табаарыстыбаттан саҕалаан «Ворошилов» аатынан холкуос тэриллэн, Муома оройуонугар биир биллэр кыахтаах нэһилиэк буолбута. Бары хаһаайыстыбаннай, култуурунай тэрилтэлэр, начаалынай оскуола арыллан, баайдык олорбут нэһилиэк этэ. Эһэлээх нэһилиэгин киин уһаайбатыгар «Ворошилов» аатынан холкуоска 1950 с., ахсынньыга, 4 киһи буолан Абый оройуонун холкуостарыгар таба атыылаһа тийэммит уонча хоммуһут. Араас ситэ быһаарыллыбатах боппуруостар үөскээннэр, тардыллан уһаабыппыт. Ол кэмгэ киин уһаайбаҕа Хабдыылаах күөлүгэр олохтоох кырдыаҕастары кытта кэпсэтэн, Тумус Хайа уруккутун, киһиттэн киһинэхэ бэрриллэн көһөн кэлбит кэпсээннэри элбэҕи истибитим. Ол миэхэ олоҕум устатыгар ойдоон хаалбыт аргыһым буолбута. Ол командировкаҕа дуоҕабар түһэрсэн, ахсынньы быгарҕан тымныытыгар 500 табаны арааран,

биир ый хонугар үүрэн ажалан, Абый табалаах холкуостарыгар тарбатан, таба ахсаана элбээбитэ. Ол кытаанах үлэбэ-сырыыга билэр кырдыаҕастарым кыһаллан көмөлөспүттэрэ. Охонооһой кинээс кыра уола, 75 саастаах Слепцов Николай Афанасьевич, элбэх сүбэни-көмөнү онгорбута. Ол ыарахан сырыыга миигин кытта бииргэ сылдыбыт 3 доҕотгорум, олохтон барбыттара өр буолла эрэри, мин өйбүттэн сүппэттэр.

Эбээн норуота хоту сири булан тарбаммыта урукку эрэ үһүйээннэргэ кэпсэнэр буолбатах. Окладников А.П. 1969 с. анаан кэлэн үөрэтэн таһаарбыт кинигэтигэр сурулларынан, 1639 с. Иван Постник Зашиверскай сири бастаан арыларыгар Кэлээдьин диэн Индигир өрүс салаа үрэхэр эбээннэр түөлбэлээн олороллурун көрсүбүт. Ол кэм быдан ишшигэр Индигир өрүскэ киирэр кыра Кэбэргэнэ диэн үрэх төрдүгэр элбэх ахсааннаах эбээн норуота мустан олордобуна, Өрөк Чөрөк сэриитэ имири эспит. Ол туһунан дьон өйүттэн сүппэккэ кэпсэнэрэ.

1720 с. Зашиверскай сиригэр бастаан кэлбит саха улуу хорсуна Намы Слепцов сага булан олохсуйбут Иччилээх күөлүгэр 1722 с. таба көлөлөөх эбээн омуктары бастаан көрсөн, Индигир өрүскэ сана сири булан, доҕордоспуттара. Тумус Хайаттан саҕалаан Индигир өрүскэ киирэр салаа үрэхтэргэ сылдьан кордоххо, арагастаммыт киһи унгуохтара элбэх. Бу эбээн норуота Тумус Хайаҕа өртөн олон тарбаабытын туоһулуур. Үһүйээннэр кэпсириллэрин чуолкайдьыр. Бүөтүр Жирков (Боронтоок) уола Иван (Симикээн) бастаанынан сахалар сирдэригэр кэргэн ылан олохсуйбутун кэнниттэн, Никифор Корякин (Дыбдык) улахан уолун Илья Корякины (Энкэни) саха кыһын кытта холбоон, ыал онгорбут. Бу ыалтан 3 уол, 2 кыыс оҕолор төрөөн, Абый сириин торүт олохтоохторо буолбуттар. Уолагтартан улаханнара Николай, орто уол Петр, кыра уол Семен улаатаннар, Добдуг, Иитэн, Баалый диэн ааттарынан Абый сиригэр тарбанан олорбуттар. Оҕо төрөтөн, ыччаттары тарбатан, бу күнгэ диэри Абый сиригэр Корякиннар диэн араспаанньанан тарбанан олороллуор. Кинилэр атын сиргэ барбыттара иһилибэт.

Ол курдук, Абый сиригэр бастакы эбээн уолаттара Тумус Хайаттан тарҕаабыттар. Маны таһынан Никулин, Шкулев араспаанньалаах эбээн уолаттара дьийэ тэринэн, оҕо төрөтөн, ыччаты тарҕатан, Абый улууһугар тарҕаммыттар. Оччолорго элбии илик сахаларга эбээн норуота холбоһуута олохтоох норуоту элбэтиигэ, олох сайдыытын түргэтэтиигэ биллэр түмүктэрдээҕин олох устуоруйата кэпси-ир. Тумус Хайаттан эбээннэр табаларын сизэппитинэн кэлэн, ыал буолан, таба сүөһүнү күөл сиригэр олохсутар, үөскэтэр уопуттара Абый сиригэр киэнник тарҕанан, эбээн эрэ буолбакка, саха ыаллара табаны күөл сиргэ иитэр буолуулары саха ыалын олоҕун сайдыы-тыгар улахан кыаҕы үөскэппитэ мэлдьэһиллибэт. Саха ыала ынах, сылгы, таба сүөһүлээх буоллаҕына, олоҕун онгосторугар, сайдары-гар, байарыгар толору кыах үөскүүрү үчүгэйдик өйдөнөр. Сэбиэ-скэй былаас олохтонуон иннинэ Абый сиригэр таба дьон олоҕун тунсарыыга тутуу салаа этэ. Ыарахан ыраах сырыылары толоруу-га таба солбуллубат көлө буоларын ким барыта үчүгэйдик өйдүүр этэ. Абый сиригэр сэбиэскэй былаас үөскүөн иннинэ биирдирилээн ыалларга сахалартан улуус кулубата Слепцов Дмитрий Кирсанович (Хара Миитэрэй), баай ыаллартан Ефимов Ньюкулааскы, Никулин Филипп Иванович, Слепцов Василий Нефодьевич (Котоко) элбэх табалаахтара. 1930 сылга улуус биирдирилээн ыаллара 2708 табала-ахтарын архыып докумуоннара туоһулууллар. Мин бу кыра сурук-пар олоххо суоҕу өйбүттэн онорон суруйбатым. Устуоруйаҕа баар чакчыларга уонна таба сүөһү үөскээһинигэр төрүттэрэ хаалларбыт кэпсээннэрин, оҕо саастарыттан оҕонньор буолан, озорор кэмнэ-ригэр диэри умнубакка илдэ сылдьар ыгык кырдыаҕастары кыт-та элбэхтик кэпсэтэн, Тумус Хайаттан хайдах таба сүөһү үөскээн Муома, Абый улуустарыгар тарҕаммытын, Тумус Хайаттан тымыр буолан, Индигир орүскэ киирэр элбэх салаа үрэхтэри харахпынан көрөн, атахпынан хааман көрбүшпүн-истибиппин, төһө өйбөр ха-албытын суруйдум.

1948 с. Абый оройуонун Сэбиэт исполкомун таба хаһаайыстыбатын салайар, оччолорго ааттанарынан сир салаа-

тын дьаһалынан оройуон 5 холкуостарын табатын түмэн, Илин Тааска бэс ыйын санатыгар үүрэн барбыһыт. Илин Таас салаа үрэхтэрин сайылыктарыгар холкуостар табаларын тарҕатан, сайылыкка киллэрэн олохтоон баран, Эһэлээх нэһилиэгин «Ворошилов» аатынан холкуос икки таба итэр ыстаадаларыгар уопут атастана, билсэ, таба итэр технологияларын көрөөрү бэс ыйын 25-27 күннэригэр Сакындьа, Чөлөй үрэхтэргэ тийбиһипит. Минигин кытта оччолорго Уолбут нэһилиэгин «Түмсүү» холкуоһун табанытгара Жирков Николай Прокопьевич, Винокуров Семен Николаевич сылдыбытгара.

Биһиги бастаан Сакындьа үрэх Чыыстайыгар Эһэлээх нэһилиэгин «Ворошилов» аатынан холкуос ыстаадагыгар тийбиһипит. Манна мин бэркэ билэр доҕорум, эбээн норуотун бастакы суруйааччыта Николай Саввич Тарабукин, 70-80 саастаах Слепцов Николай Афанасьевич, Корякин Степан Прокопьевич, Никулин Николай Иванович бааллара. Кырдыбаастар дьээнэн көһө сылдьан, оҕолорун, сиэннэрин табаны көрүү-харайыы мындырыгар үөрэтэ, сүбэли, үлэлэрин тэрийэ сылдьаллара. Онно биһиги 2 хонон, ытык кырдыбаастары кытта эбээн норуотун урукку олоһун устуруйатын, таба сүөлүнү иити, көрүү-харайыы урукку үгэстэрин туһунан дуоһуя кэпсэппиһипит. Кырдыбаастары кытта кэпсэтибитин, сүрүннээн билбэт тылларбытын быһааран биэрээччи Н.С.Тарабукин этэ. Онно биһиги Тумус Хайа былыргы олоһун уонна олохтоохторун тустарынан дьон өйүттэн сүппэккэ, киһиттэн-киһиэхэ бэррилэн кэлбит кэпсээннэри элбэҕи истибиһипит. Н.С.Тарабукин 45 сааһыгар сылдыара эрэри, бэрт эдэр, сэргэх көрүһүнээҕэ. Кини Тумус Хайа үөскээбит устуруйатын суруйа сылдыарын кэпсээбитэ. Онтон биһиги Чөлөй ыстаадагыгар тийбиһипит. Манна эмиэ кырдыбаастар бааллара. Бу ыстааданы Громов Илья Антонович салайара. Бу эмиэ 60 сааһыттан табыстар да, бэрт сэргэх, үтөө майгылаах, элбэх кэпсээннээх, үтөө сыһыаннаах киһи этэ. Кини кэпсээнигтэн Тумус Хайа сириг булан, дьону олохтообут салайааччы Инигин-Быйын диэн киһи туһунан истибитим. Кунку-

гур абатын ууһа үөскээбитин, Тумус Хайаттан саҕалаан сангаттан сана сирдэр көстөннөр, эбээн норуота элбээбитин, киэн сиринэн тарҕаммыттарын элбэҕи кэпсиирэ.

Минигин Майыар нэһилиэгэр 1940 с. сэбизккэ сэкэрэтээринэн анаан үлэлэппиттэрэ. Дьону кытта үлэм саҕаламмыта. Онно минигиттэн элбэҕи ирдиллэрэ, оччолорго үөрэхтээх киһи диэн олох аҕыйах буолара. 1937 с. начаалынай оскуола 4-с кылааһын бүтэрбиттэр саамай улахан үөрэхтээхтэринэн аабыллар этибит. Ол иһин мин үлэбэр ирдэбил күүстээх этэ. Нэһилиэккэ баар киһи олоҕо-дьаһаҕа, омуга барыта чуолкайдык учуоттанарын ирдиллэрэ. 1930 с. нэһилиэккэ бастакы нэһилиэнньэ учуота ытыллан, ким, ханнык социальнай балаһыанньалааҕа, омуга, сүөһүтэ, туттар тэрээһинэ барыта учуоттаммыта. Нэһилиэк территориятыгар баар нэһилиэнньэ омуга сыл ахсын учуоттанара. Тордох дьыалээх эрэ эбээннэр эбээнинэн суруллар этилэр. Саханы кытта холбоһон ыал буолан сахалыы олохтоммуттар саханан суруллаллара. Кэлин биллэххэ, эбээн ийэлээх, аҕалаах чыыстай хааннаах Тумус Хайаттан тарҕаабыт эбээннэр саханан суруллан, саха элбэҕэ биллибитэ. Мин үлэлиир кэммэр Майыар нэһилиэнньэтин аңаара эбээн омук буолара. Билигин эн төрдүг эбээн диэтэххэ, өһүргэнэр дьон элбэх. 1949 с. 5 холкуос таба сүөһүтүн кытта эмиэ Илин Тааска ыһпыттара. Бэйэм холкуостарым таба сүөһүлэрин сайылыыр сирдэрин буллара, олохтоон баран, эмиэ Эһэлээх нэһилиэгин «Ворошилов» аатынан холкуос икки ыстаадаларыгар тийэн, урукку доҕотторбун көрсөн, биir сыллааҕы сонуннарбытын сиһилии кэңсэппиһит. Онно доҕорум Н.С.Тарабукин 5 сылга сүгэ сылдьан Тумус Хайа устуоруйатын суруйбутун сүтэрэн, хомойон олороро. «Аны иккиһин матырыйаал хомуйан суруйар кыах суох. Эһэлээх нэһилиэгиттэн үөрэхтээх киһи билигин суох, аны суруллубат, элбэх сылга көмө матырыйаалларым барыта сүтүүлэр. Саха киһитэ булан туһаныа суоҕа, эбээн тылыннан суруйбутум, черновик эрэ этэ, ырааһыгар таһаарбакка сылдыбытым», - диэбитэ. Ол маннык буолбут. Ылалыы олорор «Туругурдуу» холкуос ыстаадатыгар ти-

ийэн, икки хонон баран, бэйэтин ыстаадатыгар төннөн иһэн, Саркычан диэн үрдүк хайаҕа чубукулар сылдыалларын көрөн, уучахтарын хайа алын намталыгар баайан баран, хайаҕа бэрт уһундук сыралаһан тахсан, биир чубукуну өлөрөн, аллара соһон киллэрэн, астаан, бараары туран көрүммүтэ портфела суох үһү. Онтон сылтаан бу сиргэ 2 хонукка отууга хоно сытан көрдөөн булбатаҕын кэпсээбитэ.

1950 с. бэйэм оройуонум командировкатынан Эһэлээх нэһилиэгин киинигэр «Ворошилов» аатынан холкуоска тийэн уонча хоммутум. Ол кэмгэ Н.С. Тарабукин тыаҕа булка сылдыар буолан, биир эрэ хонукка көрсүбүтүм. Доруобуйата олус мөлтөөбүт этэ, үчүгэй кэпсэтин тахсыбатаҕа. Арыгы дьаатыгар бэринэн, буорайбытын көрбүтүм. Суруйар идэбин олох хааллардым диэбитэ.

1964 с. Эһэлээх нэһилиэгэр өр кэмгэ олорбут, үлэлээбит дождотторбун Норильской куоракка көрсөн, ыйыталаһан көрбүтүм да, бокуоньук Н.С.Тарабукин олохтон барбытын кэнниттэн Тумус Хайа устуруйатын ким да суруйбатаҕын истибитим. Эбээн норуотун бастакы суруйааччыта Н.С.Тарабукин үлэтин салгыыр бииргэ төрөөбүтэ, оҕото суоҕа хомолтолоох. Сир үрдүгэр тыыннаах олороро буоллар, 2005 сылга 95 сааһын туолуохтаах этэ.

2005 сыл, аштынньы.

Майыар нэһилиэгэ, Кэбэргэнэ сэл.

СААРГЫЛ

Зашиверскайгатагарадьизэтэ тутуллаан, үлэбэ кириэбиттэн, дьон-сэргэ элбэхтик мустар, атыы-тутуу бөбө тобуоруйар, улахан дьаарбагкалар буолуталыыр, үрдүккэ уонна сырдыкка тардыһар билии-көрүү эмиэ мантан тарҕанар буолбута. Зашиверскай Дьаагы, Индигир уонна Халыма сирдэрин олохтоохторун барыларын салайара. Барар-кэлэр суоллар саамай кииннэрингэр турара.

1783 сыллаахха Зашиверскай куоракка уоспа ыарыы турбута. Уоспа Зашиверскайга кэлиитин саҕана сахалартан уһулуччу биллэр Сааргыл диэн ойуун баара. Үһүэйэигнэ кэпсэнэринэн, киини Иван дииллэрэ үһү. Бу киһи Дьаагы өрүстэн Зашиверскай куоракка киирэн олохсуйбут. Кини саха кэргэннээбэ, 2 уол оҕолообо биллэр. Оччотооҕу сахалар хос ааттарынан эрэ биллэллэрэ. Бу уолаттар сурукка киирбит ааттара биллибэт. Улахан уол Киининдэ, кыра уол Чэчэгэй диэн эбиттэр. Кэлин бу уолаттар ычаттара уол өттүлэрэ Черемкинар диэн биллэллэр. Оттон киинлэри кытта төрөөбүт кыыс оҕолоро кимнээхтэрэ биллибэт. Арай биир аакка суолга киирбит Турагнаах удаҕан баара үһү. Кини оҕолоро Слепцовтар диэн эбиттэр.

Уоспа ыарыы Зашиверскайга кэлэрэ 10 хонук инниттэн Сааргыл ойуун куоракка олорор сахаларга биллэрэн, кыахтаах өттүлэрэ сааскы кэм буолан, куотан, кэлтэгэй отууларга биир ый олорон тыыннаах хаалбыттар. Сааргыл кэргэнин, 2 оҕотун кытта мас хайыһарынан, ханка сүгүһэричэн Илин Тааска куотан, чуорaa балаҕан оностон олорубуттар. Ол сири онтон ыла Балаҕаннаах диэн ааттаабыттар.

Сааргыл уосна ааспыгын кэнниттэн Зашиверскай куоракка Индигир мууһа устан бүтүүр диэри олорон баран, Индигир өрүһү таннары устан, сис хайа бүтэһигэр олорбута уонна онно өлбүтэ. Уолаттара улаатан, Зашиверскай куораттан кэргэниэнэн, улахан уол Индигиртэн араҕан, ынах, сылгы сүөһү ииттэн, күөл сиригэн сахалыы олохтоммута уонна аатырар-сураҕыар Кииһиндье ойуун диэн Элгэс улууһугар биллибитэ. Кыра уол Индигир өрүстэн араһа-патах. Булдунан итиллэр, Улуу Чэчэгэй ойуун диэн этэ. Сааргыл ойуун ыччаттара бары Элгэс улууһугар аатырар-сураҕыар ойууттар, удаҕаттар буолбуттара.

Сааргыл ойуун айыы ойууна эбитэ үһү. Кини туһунан биһиги өбүгэлэрбит наар үчүгэй эрэ өрүттээх кэпсээни хаалларбыттар. Олортон сиһилии сорох түгэниэри былыргы дьон кэпсээн хаалларытын истээччибин.

Сааргыл улахан уола Кииһиндье ойуунтан Тоботуох ойуун төрөөбүтэ биллэр, кэлин кимнээх төрөөбүттэрэ биллибэт. Кинилэр Абый сиригэр, кини тулатынааҕы сирдэргэ төрөөн-үөскээн олорон ааспыттара кэпсээнигэ баар.

Сааргыл кыра уолуттан Чэчэгэй ойуунтан Быгыһа ойуун уонна Тураннаах удаҕан төрөөбүттэр. Тураннаах удаҕан дүгүр, кыырыр таһас тэриммит улуу удаҕанынан биллэр. Быгыһа ойуунтан Силлнчээн ойуун төрөөбүтэ. Тураннаах удаҕантан Софрон диэн Индигир илин өттүгэр кизгник биллибит ойуун төрөөбүтэ. Кини туһунан кыратык билиһиннэрдэххэ, уосна иччитин бэйэтин олорор сиригэр чугаһаппатаҕын туһунан кизгник тэнийбит кэпсээн баар. Кини өлбүтүн кэинэ бэйэтин этиитинэн 5 салаалаах улуу тиит маска дүгүрүн ыйаабыттара, ол 1940 сыллаахха дылы турбута. Ол дүгүр ыйаммыг маһыттан сүгэнэн эмти охсон ылан сөтөллөөтөхтөрүнэ оргутан иһэллэрэ үһү. Тиистэрэ ыалдыбыт дьон сүгэ олугун ытыран эмтэнэллэрэ үһү.

Тураннаах удаҕан олорон ааспыта чуолкай. Кини кыырыр таһаһа бэйэтин мас ампаарыгар уонча сыллааҕыта турара. Ким да ол ампаар аттынан ааспаттара. Ыраахтан кордоххө сылгы тирииттэн тигиллибит сон, этэрбэс этилэр.

Силипчээн Ыстапаан 2 уол, 2 кыыс оҕолордооҕо. Кини Индигир сүннүгэр олорбута. Сүөһү ииттибэккэ булдунаан итиллэн олорбута. Кини олорбут сирдэригэр өтөхтөрүн оннуларын булчуттар билигин да көрөллөр. Дьонго биллэринэн, ойууниааи онноманна биллибэтэх. Хаһан эмэ дьэтигэр ону-маны түһээн көрөбүн дириин сылдыар ыалдыгытгарга кэпсиирэ үһү. Силипчээн Ыстапаан улахан уолун оҕо эрдэбиттэн Бүтгээх диэн ааттыыллара. Кини 5 сааһыттан бүтгэнэр, түһүүр идэлээбэ дииллэр. Кини сүрэхтэммит аата Черемкин Дмитрий Степанович диэн. Бу аатынан ким да ааттаабата, наар Бүтгээх дииллэрэ.

Кыра уола бэрт кыра унуохтаах, ис киирбэбэ суох оҕо этэ. Кинини кыра эрдэбиттэн Буукаан диэн ааттаабытгара. Сүрэхтэммит аата Черемкин Николай Степанович диэн. Улахан кыыһа оҕо эрдэбиттэн Немец диэн ааттааба. Сүрэхтэммит аата Черемкина Анна Степановна диэн этэ. Кини күөх харахтаабын үрдүк муруннаабын, нууччалыы дьүһүннээбин иһин немец курдук диэн хос ааты биэрбиттэрэ.

Кыра кыыһы ийэтэ уонна аҕата Суунар диэн ааттыыллара. Сүрэхтэммит аата Черемкина Мария Степановна диэн. Бу 4 биһиргэ төрөөбүттэр бэрт кырыыымчык олоххо үөскээбиттэр. Утары туох көстөрүнэн аһаан-таһаан улааппыттар, олохторун устатыгар көнүллүк олорботохтор. Убайдара Бүтгээх биһир миһиллэр биэ сылгыны ииттэн, миһинэр мингэ, көлүнэр көлө онгостубут. Биһиргэ төрөөбүттэр, ийэлээх аҕалара өлбүттэрин кэнниттэн, убайдара Бүтгээх дьаһалынан олорбуттара. Икки уол кэргэннэммэтэх, оҕо төрөппөтөх кулан босхо сылдыбыт дьон. 2 кыыс, быстах да буоллар, кэргэн таһсан, олох олорон, биһирдии кыыс оҕону төрөтөн, кэннилэригэр хаалларбыттара.

БҮТТЭЭХ

Индигир өрүс орто тардытыгар, Зашиверскай сиригэр, ба-
стакы зимовье 1639 сыллаахха тутуллубута. Онтон Заши-
верскай тутуута сажаламмыта. Ол туһунан сурах Сибиир террито-
риятыгар кизигник, түргэнник тарҕаммыта, ол иһин дьон кэлиитэ
элбээбитэ. Сибиир араас сирдэриттэн сорохтор Дьокуускайга,
сорохтор Дьяангыга, олортон сорохторо Дьяангы өрүс салааларын
баһылаан, Индигир өрүс салаатыгар, Силээннээх үрэххэ, кини
салаата Ньэниэскэ үрэҕинэн, Индигир өрүс салаата Кэлээдьин
үрэҕинэн ат уонна таба көлөнөн Зашиверскайга кэлэллэрэ. Бу
Саха сиригэр сибээстиир айан суола буолбута.

Эдэр, чэҕинэн, сырыыны-айаны кыайар дьон сайын Илин Сиби-
ир муоратынан Индигир өрүһү өрө тахсан, араас бэйэ оҕоһуута
уу хааларынан айаннаан кэлэллэрэ.

Кэлээччилэр төрөппүттэрэ биэрбит сахалыы ааттаахтара.
Олор истэригэр Дьяангы өрүстэн Сааргыл диэн киһи кэргэнин
кытта Зашиверскайга кэлэн олохсуйбута. Дьонго биллэринэн 2
уол оҕоломмота. Улахан уола Киһиндье, кыра уола Чэчэгэй диэн
ааттаахтара. Кэлин бу дьон аҕабыкка сүрэхтэнэн, Черемкиннар
диэн буолбуттара. Оттон араас суруктарга кини Сааргыл диэн аа-
тынан сылдьар.

Сааргыл уола Киһиндье дьэ-уот тэринэн, оччотооһу Элгэс
улуунун күөл сирдэринэн олохсуйбуттара. Чэчэгэй кэргэннэнэн,
төрөөбүт Индигир өрүһүн сүннүүнэн арахпакка олохсуйбута,
булдунан аһаан олорбута. Бу икки уол аҕаларын курдук улуу ойу-
уттар буолан, кизигник биллибиттэр, оччотооһу тарҕанан олорор
сахалар ытыктабылларын ылбыттар. Чэчэгэй ойуун 2 уол, 2 кыыс

оџолордооџо биллэр. Улахап уола, Туртагныыр, Муома сиригэр олохсуйан, киэгник биллибитэ. Улахан кыыһа араспаанньата уларыян, ханна барбыга, ханна олохсуйбута биллибэт. Аччыгый уола Быгыйа Индигир өрүс сүннүүнэн дьизэ-уот тэринэн олохсуйбут. Кыра кыыһа Чэкэлиир Индигир өрүс илин өттүгэр олохтоох Оспох - Уйбаан Слепцовка кэргэн тахсан, Слепцова Прасковья диэн аатынан биллэр. Кини улуу удаџан этэ.

Быгыйа ойуун кэпсээннэ биллэринэн 1 уол, 1 кыыс оџолооџо. Кыыһа Маарыйа кэргэн тахсан, ханна олохсуйбута биллибэт. Уола Силип Ыстапаан кэргэннэнэн, Индигир илин энгэрин тутуһан, айылџа тугу биэрбитинэн итиллэн олорбут. Улуу ойуун диэн аатырар этэ да, дьон биһирэбилин ылбатаџа. Ыстапаан собүлээбэт киһитэ киниэхэ хоно кэллэбинэ, саха оһоџун икки чанчыгар суору, мэкчиргэни киллэрэн олордору үһү. Оттон собүлүүр киһитэ хоно кэллэбинэ, маанылаан, ыарытыһар буоллаџына, көмө оигорон ытара үһү. Дьонго күүстээх ойуунунан аатырара. Кини 2 уол, 1 кыыс оџолордооџо. Улахан уола Бүттээх Миитэрэй, кыра уола Буукаан Ньюкулай, кыыһа Суунар Бараскыабыяа диэн этилэр. Бу дьону мин көрбүтүм, кэпсэппитим, хайдах олохтоохторун илэ харахпынан билсибитим.

Бүттээх Миитэрэйи кытта 3 сыл устата үөрэџим кэнниттэн сайынгы өтгүгэр бииргэ сылдыбытым. Кини миэхэ элбэхтик көмөлөспүтэ. Ол иһин кинини үчүгэйдик билэбин. Бүттээх диэн киниэхэ кыра эрдэбиттэн ийэтэ, аџата биэрбит ааттара. Аџабыыкка сүрэхтэммит аата Черемкин Дмитрий Степанович. Бүттээх 1867 сыллаахха төрөөбүтэ уонна 1941 сыллаахха 74 сааһыгар өлбүтэ.

Мин тулаайах буолан, 3 сааспыттан ыалтан ыалга быраџыллан, доруобуйам айгыраабыта, ордук ис уоргаммынан моһуогурбутум. 1932 сыллаахха Бүттээх Миитэрэй көрүүтүгэр түбэспитим. Кини туох да ойууннааһына, кыырыыта суох элбэхтик имэрийэн тилиннэрбитэ. Ол ыарыыбынан бу кырдыар сааспар диэри моһуогурбаппын. Онон кини айылџаттан бэриллибит улахан идэтин сир үрдүгэр баарым тухары умнуом суоџа.

Бүтгээх бэйэтэ дьэиэ-уот тэриммэтэх, усхал сылдыбыт киһи. Айылба тугу биэрэринэн аһаан-таннан, илиитин эрчиминэн, атабын албаһынан олоубута. Кэлин, 60 сааһын ааһан баран, биир огдообо эмээхсингэ дьэилэммитэ. Мин эмиэ кинини кытта сылдыспытым. Бүтгээх миигин илдэ сылдьан, элбэхтэ дьон көрдөһүүтүнэн көмөлөһөрө. Төбөтүнэн, ньиэрбэтинэн, иһинэн, тиһинэн ыалдыбыттарга, илиилэрин, атахтарын дэһинээбиттэргэ. Элбэх киһи көмө ылан баралларын көрөр этим. Кини дьону ойууннаан, кыыран буолбакка, имэрийэн, үрэн, силлээн, хааннаан эмтиирэ. Ыарыһахтары кытта элбэхтик кэпсэтэрэ, сүбэлиирэ, эмтэммит киһи иккистээн кэлээччитэ суох. Кыһын суол турдабына, элбэхтик сылдьара иһиллэрэ. Киниэхэ эмтэммит дьон ону кэпсэл онгостооччулара суох. Нэһилиэк олохтоохторо кинини олус ытыктыыллара, дьон бары эһэбит диэн ааттыыллара. Кини бэйэтин уонна эмтиир дьонун туһунан эмиэ кэпсээбэт буолара.

1930 сыллаахха Абый оройуонугар сэбиэскэй былаас олохтоонуугар ойууттары, удабааттары куоластарын быһан, дүгүрдэрин, таҥастарын былдьаан, киһи аҥаара онгорбуттара. Ол да сағана Бүтгээх үрдүк аата умнуллубатаба. Биллибэтинэн-көстүбэтинэн киниттэн элбэх киһи көмө көрдүүрө.

Ойууттар Айыы уонна Сиэмэх ойууттара диэн арахсаллара. Айыы ойууна үөһээ айыылартан айыллыбыт, киһи туһугар, айылбаба, хамсыыр-харамайга үчүгэйтэн атыны онгорбот этэ. Сиэмэх ойуун - абааһы агаардаах ойуун. Кини киһиэхэ, айылбаба, хамсыыр-харамайга куһағаны онгорор. Кинилэри дьон сөбүлээбэтэ, кинилэртэн куттаналлара. Оннук дьон сир үрдүгэр уһуннук олорботторо. Бүтгээх Миитэрэй - Айыы ойууна этэ. Миигин 3 сыл илдэ сылдьан, элбэҕи кэпсээбитэ, сүбэлээбитэ, ону мин эт кулгаахпынан истибитим. Олортон сорох өттүлэрин хаһан да умнубаппын. Ол истибит кэпсээннэрбиттэн соробун дьон би-лиитигэр суруйан хаалларабын.

Бүтгээх бэйэтин кэпсээнинэн, орто дойдуга үстэ төрүүхтээҕэ, онтон бастакы төрөөһүнүн Дьаангы өрүскэ төрөөбүт. Ол манньык

үһү: «Сааргыл ойуун Хоро аҕатын ууһуттан төрүттээбэ үһү. Кини улаатан, ойуун буолан, саҥа кэргэннэнэн баран төрөөбүт сиригэр ойууттар сүгүн олордубатахтарыттан, Дьаангы өрүс салаата Адыаччы үрэххэ кэлэн олохсуйбут. Ол олорон уол оҕону төрөннүт, оҕотугар Чуоҕур диэн ааты биэрбит. Оҕо 5 сааһыгар диэри улаатан баран, оонньуу сылдьан ийэтин кыптыыйыгар дьөлө түһэн, хаана тоҕо баран, өлөн хаалбыт. Ол кэниэ оҕото суох эбит. Аҕата кэлэн баран дойдубар онорон ыппыт оноруулар эбит диэн быһаарбыт. Сааргыл оҕотун көмпүт, олорбут сири, Чуоҕур диэн сири, кэлин Сайдыы сэлиэнньэтэ диэн ааттаабыттар. Бүттээх ол кыптыый суола диэн хара мэҥин кордөрөрө, «бастакы төрөөн өлбүт бэлиэм» диэн кэпсиирэ. Иккис төрөөһүнүн Сааргыл ойуун үһүс колүөнэ сиэнэ буолан, Индигир өрүскэ төрөөн олоробун диэн кэпсиирэ. Үсүһүн олорон баран, 3 тоҕус сыл кэнииттэн хаан уруубуттан кыыс оҕо буолан төрүүм, ол эрээри дьон билиитигэр биллиэм суоҕа, ол олох сайдыыгыгар сөп түбэһиннэрэн хааччактаныаҕа, ыарахан дьахтар буолуоҕа, ону биир эмэ киһи билиэбэ, эн да билиэнг диэбитэ.

Мин Бүттээҕи кытта оскуола кэнииттэн алтынньы ыйга диэри арахсыбакка сылдыбытым. Ол сылдыарбыт устата элбэҕи кэпсиирэ, ону сурукка бэлиэтиир кыах суоҕа, өйбөр туох иҕэн хаалбытын умнубакка, куруук өйдүү сылдыар түгэниэрбин дьон билиитигэр хаалларабын.

1933 сыллаахха, бэс ыйын бүтэһигэр, биһиргэ олодор дьоммут күһэйиһилэринэн Аллараа Мунгурдаах диэн күөл сиэнин оноруохтун диэн кэлэн ойуурга хоммуһут. Туттар тэрилбит диэн баһаарга аналлаах киһи мас күрдьэхтээхпит. Сарсыарда туран чэйди олорон, Бүттээх кэпсээтэ: «Биһиги бу күөлгэ буору баһырдарбыт сатамат диэн түһээтим, кэлин элбэх киһи түмсэн хорон түһэрдилэр, сири таһаардылар. Ол эрээри бу дьоло суох сир буолсу, күөл өрүс диэки өттүгэр утуу-субуу 3 буруо тахсан баран, сүтэн хааллылар. Ол кэнииттэн араас дьүһүннээх сүөһүлэр мустан баран, эмиэ сүтэн хааллылар. Биһиги төннүөххэ», - диэтэ. Оччолорго мин 11 саастаах оҕо истэн эрэ кэбиспитим.

1956 сыллаахха икки холкуос холбоһон, биригээдэ тэринэн, ол күүлү хорон, уутун түһэрбиттэрэ. 1957 сыллаахха күүл үрэх диэки оттүгэр биир ыал балаҕан дьизэ туттан олорбута, онтон аҕалара өлөн, көспүттэрэ. 1958 сыллаахха биир ыал балаҕан дьизэ туттан олорон, эмиз аҕалара өлөн, ыһыллыбыттара. Ол дьизэни биир ыал ылан олордохторуна, 5 саастаах кыыс уокка былдьанан, көһөн хаалтара. Кэлин, сир тахсан бөбөргөөбүтүн кэннэ, ыһах сүөһүнү тутар учаастак тэрийбиттэрэ. Ол эрээри сүөһү өлөрүттэн, бородуксуйа кэлбэтиттэн бу учаастак көһөрүллүбүтэ. Ол барыта мин хараҕым ортотунан ааспыта.

1934 сыллаахха биир күүлгэ дьоммутун бултаан аһатаары көппөх ураһаҕа олорбуппут. Биир сарсыарда Бүттээх чэйдии олорон түүл түһээтим диэн кэпсээтэ: «Эбэ төрдүгэр улахан уу хаата кэлэн өрүс сүннүүн көрдүүлэр. Ону биир модьу көрүнгөөх, бүтүннүү үрүг тагастаах киһи салайа-дьаһайа сылдыра көстөр. Үһүс сайыныгар өрүс сүннүүн булан, эбэни өрө тахсаллара буолуо», - диэбитэ. Мин ону сэнээрбэтэбим. 1936 сыллаахха «Шмитд» борохуот Индигир өрүс сүннүүн булан, балаҕан ыйыгар Дружинка үрэх төрдүгэр тохтоон, онно кыстаабыта. Бу борохуот салайааччыта Николай Николаевич Францевич этэ. Кини үрүг морской формалаах толуу киһи этэ. Хотугу муора суолун управлениетын дьаһалынан Индигирдээҕи оһуобай экспедиция начаалынньыгынан аһанан кэлбитэ.

1935 сыл сайыныгар арахсыспака бииргэ сылдьан бултаабыһыт. Сарсыарда аайы кэпсэтэбит. Кини элбэҕи кэпсиирэ. Балаҕан ыйыгар Кэбэргэнэ үрэбин төрдүгэр өрдөөбүтэ биир саха ыала олоро сылдыбыт балаҕаныгар олорбуппут. Балаҕан оннуттан 5 м. тэйнччи киһи сатыы хаампат түг ойуура этэ, куттанан отонго барбат этим. Манна 1 ый олорбуппут. Мин алтынны 1 күнүттэн оскуолабар барарым. Сырыы суох буолан, сир тонгон, сатыы уйдаран барарым. Аара хонон Майыарга тнийэрим. Биир сарсыарда чэйдии олордохпуна кэпси олодо: «Билигин эн куттанан 5 хаамы барбаккын, отгон хойут манна дьон түмсэн, элбэх киһи

олоруоҕа, дьинэ элбиэбэ, кэлиин-барыы дэлэйиэ. Уу уонна тыа суола арыллыа, киһи быстыбакка кэлэ-бара туруоҕа. Өлөн баран үйэ аңаара буолан баран, кэлэн көрөбүн. Манна 90-ча дьинэ көстөр, сорхторуттан буруо тахсыбат, киһи олорор буоллаҕына, буруо баар буолуохтаах этэ, арай ону эн көрөрүң буолуо. Дьинэлэр тастарыгар ат, оҕус, таба көлө көстүбэт. оройдорунан, ойоҕосторунан буруолуур дьааһык дьинэ курдук бэйэлэринэн хаамар тимир көлөлөр көстөллөр, эмиэ да сорох дьинэлэр тастарыгар кэбиһиилээх оттор. көстүүлээх мастар баар курдуктар. Өрүс эбэни өнгөйөн көрдөхпүнэ, тыытааҕар улахан хаарбаска майгынынныр уу хаалара котон эрэр курдук сүүрэллэр, ону дьинибэргиибин. Эбэ аллараа оттүгэр турар булгунньахха уруккуттан олохтоох эмээхсин баар быһыылаах, онтон атын киһи баара көстүбэт. Аан Ийэ дойдум уларыйбытын көрөн сөҕөбүн. Биһиги бу быһан олорор үрэхпит - Кэбэргэнэ үрэбэ - тимир муостанан муосталаммытын көрөбүн. Үөһэттэн көрдөхпүнэ тыа, ойуур ордубакка барыта суох буолбут, тугу көрдүүлэрин ким билиэй, айыылаах сир баайын буллахтарына, бу нэһилиэк олоҕор аймааһын тахсыан сөл, ону эрдэттэн сэрэниэххэ сатанара буолуо. Мантан тус собуруу сырдык уот төлөнө көстөр, ол тугу буолуоҕун ким билиэй?» - диэбитэ. Биир сарсыарда эмиэ түһээтим диэн кэпсээтэ: «Арҕаа улахан уот умайара көстөр, дьон олоҕо айманна, өлүү, алдьархай тахсан эрэр диэн дьон кэпсэтэрин истэбин. Аан дойду олоҕор хаһан да буолбатах алдьархай тахсаары гынна диэн кэпсэтэллэр, ол содула таарыйбатах сирэ суох буолуо дииллэр. Улахан сэрии буоллаҕына, эдэр киһи барыта хомуллан, олох айгыраан, хоргуйуу, өлүү тахсыа. Сэрии сири барытын хабыаҕа, тулаайах элбиэбэ, кырдыаҕастар ордук аҕыйахтара, ас-танас суох буоллаҕына, атын дойдулар эргэрбит астар тарҕаннаҕына, киһи доруобуйата молтөөтөбүтүнэ, төрүүх төннүбэ, олох сатарыйыа, ол содула уһуннук барыаҕа», - диэн салгыы кэпсии олорбута. Онтон эппитэ: «Билиннги олохпут сайдан иһиэ, олохтоох былыргы ойууттар сурахтара кэпсээн буолан тарҕаныа, ону кэлин дьон интэриэһиргиир буолуоҕа».

Бүттээх бииргэ төрөөбүт быраатын уонна балтын туһунан кэпсиир этэ. Быраата Буукаан - Николай Черемкин бары аймахтарын курдук ойуун киһинэн аатырара. Убайа куһаҕан, сизмэх ойуунунан ааҕара. Кини дьиэ-уот тэриммэтэҕэ, балта Суунары кытта олорбуттара. Бүттээх этэринэн, Буукаан убайыттан 3 кэрдие намыһах буолан, кини күрүөтүн иһигэр хаайгаран, куһаҕаны аҕыйахта онгорор эбит. Сороҕор күрүөттэн тахсан хаалан, куһаҕаны онгорорун, убайа билэн, хаайар эбит. Мин Буукаан Ньюкулайы үчүгэйдик билэбин. Кинини кытта үөрэ-көтө кэнсэппэт, тонуй киһи этэ. Оччотооҕу кырдыаҕастар куһаҕан киһинэн ааҕаллара. Бүттээх балта Суунар Бараскыабыйа эмнэ аймахтарын курдук удаҕан дьахтарынан биллэрэ. Суунар кэргэнэ суох олорон 2 оҕону төрөппүтэ. Уола үһүс кылааһы бүтэрэн баран, сайын дьиэтигэр тийэн утуяа сытан, олон хаалбыт этэ. Оттон кыһа билигин Бelay Гораҕа олорор, 2 оҕолоох эмээхсин. 1933 сыллаахха Суунар Бараскыабыйа Федор Хабаровка кэргэн тахсыбыта. Бу улуу Егор Хабаров уола Марк Хабаров кыра уола этэ. Федоры оҕо эрдэҕинэ «Казачек» диэн ааттаабыттарын сахалар Качыка Федор диэн ааттыыллара. Кини Суунары кытта уһуннук олорботхоторо, биир кыыс оҕо төрөөн баран өлбүтэ, кыһа Маарыйа Бelay Гораҕа олорор, Герой ийэ.

Бүттээх Миитэрэй толору эттээх, үрдүк унуохтаах, үтүө майгылаах, элбэх кэпсээннээх киһи этэ. Көлүнэр көлөтө биир эрэ этэ, сыарҕаҕа үөрэхтээх биэлээбэ. Оччотооҕу кырдыаҕастар Майыар нэһилиэгэр Бүттээх Миитэрэйгэ холоонноох улуу ойуун үөскээбэтэҕэ дииллэрэ. Константин Чирков Бүттээҕи убайым диэн ааттыыра диэн кэпсээн баара. Сэбизскэй былаас иннигэр олоро сылдыбыт ойууммут, удаҕаммыт дэнэр дьон Бүттээх Миитэрэйи эһэккэбит дииллэрэ үһү.

Мин 1935 сыл алтынньы ыйыттан Бүттээх Миитэрэйтэн арахсыбытым. Кыһын үөрэнэrim, сайын холкуоска үлэлиирим, биир нэһилиэккэ олордорбут да, дэнгэ көрсөрүм. Бүттээх бииргэ олорор эмээхсинэ өлбүтүн кэннэ, мин ийэбэр хонон-өрөөн,

сынньанан ааһара, ол төрүүттээх этэ. Ийэм 1933 сыллаахха улаханлык ньиэрбэтинэн ыалдьан, төгүрүк сыл устата эрэйдэммитэ. Бүттээх Миитэрэй элбэхтик комөлөһөн, атаҕар туруорбута. Ийэм кэлин ол ыарыытынан ыалдыбатаҕа, 90 сааһыгар тийэн баран өлбүтэ. Ол иһин Бүттээҕи ытыктыыр киһибит этэ. 1940 сыллаахха Сэбиэккэ сэкэрэтээринэн ананан, Майыарга олохсуйбутум. Ол иһин кинини кэлин олох да көрсүбэт этим. Кини Дулҕа Сиэн диэн күөлгэ эргэ балаҕаныгар кыстыыра, сайын Индигир өрүскэ ураһатыгар сайылыыра. Ол кини олорбут балаҕанын, ураһатын дьардыамалара күн бүгүнүгэр диэри тураллар. Орт уота тулатын элбэхтэ сиир даҕаны, кини дьиэтэ, ураһата умайбаттар. 1941 сыл кулун тутар ыйга биир күн кини олорор дьиэтиттэн 3 көстөөх сиртэн хайыһарынан Сыанааннаахха, ийэм олорор дьиэтигэр, кэлбит. Ол дьиэҕэ олорор дьукаахтар үөрэ-көтө көрсүбүттэр, саха ыалын үгэһинэн үүттээх чэйинэн күндүлээбиттэр, киһээнгги күөһү аһаан баран, үгэстэринэн көмүлүөк оһох сырдыгар олорон, ону-маны кэпсэппиттэр. Ол олорон Бүттээх эппит: «Мин бу түүн өлөбүн, эһиэхэ угуохпун хараттара кэлиим. Өллөхпүнэ таннар танаспын сүгэһэрбин кытта таһырдыа уурдум. Бу түүн быраатым Буукаан, балтым Суунар эмиэ өлүөхтэрэ. Мин кэннибэр хаалаллара сатамматын иһин ильдэ барабын», - диэн баран таһырдыаттан сүгэн кэлбит танһаһын киллэрэн, онгостон утуйан хаалбыт.

Кини эппитин ким да итэбэйбэтэх. Сарсыарда ийэм туран, көмүлүөк оһобун оттон баран Бүттээҕи көрбүтэ, бэбэһээ киһэ хайдах сыппыта да, ол курдук сытар үһү. Дьиэ иһинээҕи киһи бары туран, чэйдээри оҕонньору туруора Н. Ефимов оронго тийэн, «уһугун» диэн анньыалаан көртө, киһитэ өлбүтэ биллибит. Майыарга нэһилиэк Сэбиэтигэр биллэрбэккэ, онно олорор дьон харайан, көмөн кэбиспиттэр. Эбэлээх диэн күөлгэ Буукаан уонна Суунар дьиэлэригэр ол түүн өлбүттэрин чугастааҕы дьонноро харайан көмпүттэрэ иһиллибитэ. Бу ытык дьоннору нэһилиэк Сэбиэтигэр хойутаан биллэрбиттэрэ. Айылҕа Эбэ Хотун анаан айан төрөппүт улуу киһитэ Черемкин Дмитрий Степанович (Бүттээх)

орто дойдуга олон, дьонго онгорбут үтүөтүн тihэх күнэ - орто дойдуттан букатыннаахтык барыта итинник интэриэһинэйдик түмүктэммитэ. Итинник сир үрдүгэр дэңгэ баара буолуо.

Бүттээх курдук улуу киһи сир үрдүгэр олон, дьонго онорбут үтүөлэрин миигиннээбэр ордук билбит, истибит кырдыаҕастар элбэхтэр этэ да, ким да сурукка суруйан хаалларбыта суох быһыылаах. Ол иһин дьон өйүгэр хаалаарай диэн кылгас бэлиэтээһини суруйдум. Баҕар мин суруйбуппун салгыыр киһи баар буоллабына, эбии суруйарыгар баҕарабын.

Абый улууһа, Кэбэргэнэ сэлиэнньэтэ.

Алтынньы ый, 1999 сыл.

СЭБИЭТТЭР МАННАЙГЫ СЫЛЛАРА

1930 сыл ыам ыйыгар Майыар нэһилиэгин Сэбиэтэ төрүтгэммитэ. Бу кэмгэ нэһилиэк дьоно Индигир өрүс илин уонна аржаа өтгүгэр тарбанан олороллоро. Ынах, сылгы иитэн, онон аһаан-таннан, күөл сирдэринэн ыһыллыбыт 39 ыал баара. Илин Тааска 13 ыал таба иитэн, онон иитиллэн, 16 ыал туга да суох, хаҥаҕай хайыһардаах, ханҥа сүгэһэрдээх, айылҕа тугу «дук» гынарынан, сүөһүлээх ыаллар бириэмэтигэр тугу эмит биэрэллэринэн олороллоро. Уопсайа 68 ыал баара.

Нэһилиэк территорията киэн, ыһыллаҕас буолан, саҥа тэрил-либит Сэбиэт үлэтигэр олус ыарахан этэ. Оччолорго нэһилиэккэ суругу ааҕар, суруйар киһи суоҕа. Нэһилиэккэ соҕотох церковно-приходской үөрэхтээх биир киһи баарын, оччотооҕу оройуон салайар үлэһиттэрэ бэрэссэдээтэл буоларга кэпсэтэн, akkaаһы ылбыттара. Саатар сэкэрэтээр буолартан akkaастаммыта. Akkaастыыр биричиинэтинэн сэбиэт былааһын сөбүлээбэтэ буолара. Сэбиэт бэрэссэдээтэлин уонна сэкэрэтээрин буларга суругу ааҕар киһи көстүбэтэҕэ. Актыыбынай, өйдөөх-санаалаах дьоннор бааллара эрэри, үөрэхтэрэ суоҕа мэнэйдирэ.

Актыыбынай, өйдөөх-санаалаах эдэр дьонтон Сэбиэт бэрэссэдээтэлин, сэкэрэтээрин биир ыйга оройуон киинигэр киллэрэн ааҕарга, суруйарга үөрэтии кыһалҕата үөскээбитэ. Кырдыаҕастар эдэр киһи сэбиэт салалтатын тутарын сөбүлээбэт этилэр. Араас мөлтөх өттүн була сатыыллара, хоһулуулара. Нэһилиэнньэни түмэр кииннэммит миэстэ тоҕойдорго суоҕа, биирдиилээн ыалларынан сылдьан кэпсэтиигэ араас өй-санаа барыта этиллэрэ.

Маннайгы сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн Никулин Николай Прокопьевич, сэкэрэтээринэн буквары ааҕар буолбут Черемкин Ки-

рилл Васильевич анаммытгара. 4 сэбиэт чилиэтгэрэ анаммытгара. Майыар тоҕойугар Постников Прокопий Гаврильевич (Чуукча), Никулин Дмитрий Петрович (Камаҕа); Сяаганнаах тоҕойугар Соломов Иван Петрович (Сулучча), Ефимов Николай Николаевич (Дьэрэкээн) талылланнар, сэбиэт үлэтигэр актыыбынайдык көмөлөспүттэрэ.

Маннайгы сэбиэт салайааччылара Никулин Н.П., Черемкин К.В. биир сылга толору үлэлээн баран уурайбытгара.

1931 сыл саңатыгар, элбэх кэпсэтии түмүгэр, саңа ааҕар, суруй-ар буолбут Сяаганнаах тоҕойун уһугар Сис Күөлүгэр олорор Соломов Степан Гаврильевичи Сэбиэт бэрэссэдээтэлэ онорбутгара. Киниэхэ Абыйга 1928 сыл үөрэммит начаалынай кылаас үөрэхтээх Корякин Петр Григорьевичи (Бүөтүркэни) сэкэрэтээринэн анаан, сэбиэт үлэтэ саңалыы саҕаламмыта.

1931 сыллаахха эппиэттээх сорук турбута - нэһилиэк иһигэр олорор нэһилиэһиньэ учуотун ыгыты. Бу олус ыарахан үлэ этэ. Нэһилиэккэ олорор бары хаһаайыстыбалар, хамныыр-хамнаабат сүөһүлэрэ, туттар маллара барыта сурукка тиһиллэрэ. Маны биир-дии ыаллары кэрийэ сылдьан толороллоро. Оччолорго анал сэбиэт дьийэтэ диэн суоҕа, кумааҕыны сүтэ сылдьан үлэлииргэ тийиһиллэрэ. Бу үлэни толорор сэкэрэтээр ыарыһах буолан, сыл ортотуттан үлэтиттэн уурайбыта. Бэрэссэдээтэл Соломов С.Г. сыл бүтүөр диэри соҕотоһун үлэлээбитэ.

1932 сыллаахха Абый начаалынай оскуолатын бүтэрбит Корякин Иннокентий Петрович Абыйтан кэлэн, сэбиэккэ үлэлээбитэ.

1934 сылга Корякин И.П. атын үлэҕэ ананан, уурайан барбыта. Кини онугар начаалынай үөрэхтээх, 1928 сыллаахха Абый оскуолатын бүтэрбит, Слепцов Петр Степанович Абыйтан кэлэн үлэлээбитэ. Сэбиэт үлэтигэр иккис улахан үлэнэн икки тоҕойго бөрөстүөй табаарыстыбалары 1933 сылтан олохтооһун саҕаламмыта. Бу нэһилиэк Сэбиэтин саамай ыарахан, сыралаах үлэтэ этэ. Икки тоҕойго бу үлэни туруулаһан утарар дьон бааллара. Араас киһи өйдөөбөт боппуруостарын туруораннар, оччотооһу үөрэҕэ суох тыа дьонун бутуйаллара. Ол да буоллар 1933 сыллаахха Илин тоҕойго «Бөлөх Ыллык», Арҕаа тоҕойго «Кыһамньылаах» диэн

табаарыстыбалар тэриллэн, нэһилиэк олохтоохторун 80% табаарыстыбаларга холбоспуттара. Үлэ оннун булан эрдэбинэ, табаарыстыбалары холкуостарга кубулутар үлэ 1939 сылтан саҕаламмыта. Бу эмиз оччотооҕу 2 үөрэҕэ суох сэбиэт үлэһиттэригэр ыарахан этэ. Оройуон салалтатын быстыбат көмөтүнэн холкуостар тэриллибиттэрэ. Маны Сэбиэттэр салайаллара.

Олохторун сана булан, холбоһон үлэлииргэ дьон өйө-санаата түмүллэн, күүрээниэхтик үлэлээн истэхтэринэ, Аҕа дойду иккис сэриигэ буолбута. Ыарахан кэм үөскээбитэ. Сэрии саҕаланарын кытары олох айгыраабыта, ыарыы, өлүү-сүтүү сатыылаабыта.

Нэһилиэккэ 1944 сыллаахха булгуччулаах байыаннай учуот ытыллан, 113 киһи учуокка туран, байыаннай билиэти ылбыттара.

Майыар нэһилиэгин олохтоохторуттан иккис Аҕа дойду сэриитин кэмигэр 1947 сылга бэйэни харыстаммакка үлэлээбит 56 киһи ССРС Верховнай Советын Президиумун ыйааҕынан «1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн наҕараадалааммыттара.

Майыар нэһилиэгэр иккис Аҕа дойду сэриитин кэмигэр сэбиэт үлэһиттэрэ тэрийэр-дьаһайар үлэлэрин таһынан, дьону кытта өйдөтөр маассабай үлэни ыгыты сүрүн соруктара этэ. Ол иһин нэһилиэнньэ сүрүн тирэҕэ Сэбиэт буолара. Ол кэмгэ нэһилиэк бары үлэтигэр Сэбиэт үрдүкү салайар тэрилтэ буолара.

1930-1950 сылларга диэри нэһилиэк сэбиэтигэр бэрэссэдээтэл уонна сэкэрэтээр үлэлииллэрэ. Үлэ нуормаламмыт кээмэйэ, нэдиэлэтээҕи өрөбүл, уопуска диэн суоҕа. Кинилэр ыйдааҕы хамнастара, оччотооҕу харчы кууруһунан, бэрэссэдээтэлгэ 140 солкуобай, сэкэрэтээргэ 120 солкуобай буолара. Ол аһылык толору кээмэйин толуйбата, таҕаһы ылан таҕнарга ордубата.

Майыар нэһилиэгин сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн 1938 сылтан 1948 сылга диэри Хабаров Николай Николаевич үлэлээбитэ. Кини курдук уһундук үлэлээбит киһи нэһилиэккэ суоҕа.

Нэһилиэк сэбиэттэрэ олох ыарахан кэмигэр бэриниилээхтик үлэлээн, олох сайдар кэмигэр тиэрдибиттэрин умнарбыт сатамат.

Билигин тыыннаах олорор кырдыаҕастары Улуу Кыайыы 65 сыллааҕы үбүлүөйүгэр эдэр көлүөнэлэри кытары көрсүһүүнү тэ-

рийэр буоллар, суругунан ааҕан билэрдээбэр, тыыннаах киһини көрсөр эдэр көлүөнэбэ ордук өйдөбүлү хаалларыа этэ.

Магнайгы нэһилиэк сэбиэттэрэ государственной ту-тул бөбөргүүрүгэр, норуоту сомоҕолуурга, үөрэбэ суохтары үөрэхтээһингэ, холбохуктааһыны тэрийиингэ, норуот өйүн-санаатын сайыннарыыга үлэлээбиттэрэ умнуллуу суохтаах.

1930-1950 сылларга

Майыар нэһилиэгин Сэбиэтин сэжэрэттэрдэрэ

1. 1930-1931 сс. - Черемкин Кирилл Васильевич
2. 1931-1932 сс. - Корякин Петр Григорьевич
3. 1932-1934 сс. - Корякин Иннокентий Петрович
4. 1934-1937 сс. - Слепцов Петр Степанович
5. 1937-1939 сс. - Черемкин Егор Васильевич
6. 1939-1941 сс. - Рязанской Афанасий Николаевич
7. 1941-1945 сс. - Слепцов Дмитрий Гаврильевич
8. 1946-1947 сс. - Садовников Дмитрий Егорович
9. 1947-1950 сс. - Никулин Афанасий Гаврильевич

2010 сыл, олунньу ый.

БИҢИГИ УЧУУТАЛБЫТ

Майыар нэһилиэгэр бастакы оскуола 1931 сыл сэттинньи Мый 1 күнүгэр арыллыбыта. Оччолорго сиринэн сылдыар суол алтынньы ый ортотуттан арыллара. Ат, таба, оѳус көлөнөн нэһилиэк иһинээѳи араас сырыыларга мэхэйдэр үгүс буолаллара.

Уолбут нэһилиэгэр оскуола суоѳа. Майыар нэһилиэгиттэн 14, Уолбут нэһилиэгиттэн 12 оѳо хомуллан, бастакы оскуола арыллыбыта. Оскуолаѳа 10 сааһыттан үөһээ саастаах оѳолор киирбиттэрэ. Бастакы учууталынан Сивцев Василий Куприянович үлэлээбитэ. Нэһилиэк Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Соломов Степан Гаврильевич тэрийиитинэн оскуола үлэтин саѳалаабыта. Учуутал ыалдьан, кулун тутар ый маннайгы күнүттэн оскуола үлэтэ тохтообута. Букубаары сатаан аахпат да оѳолор тарѳаспыттара.

1932-1933 үөрэх сылыгар Уолбут нэһилиэгэр оскуола арыллан, оѳолор Майыарга кэлбэтэхтэрэ. Майыар нэһилиэгин 8 саастарын туолбут оѳолорун хомуйан, оскуола үлэтин саѳалаабыта. Барыта 54 оѳо оскуолаѳа үөрэммитэ. Нэһилиэккэ олорор эбээн ыалларын 24 оѳото оскуола аанын арийбыттара. Үөрэх сылын Ленскэй оройуонун киһитэ Терешкин Василий Иванович арийбыта. Бу үрдүк культууралаах, киэн билиилээх, саха норуотун чулуу киһитэ этэ. Үөрэх 2 сменанан барара. 1931-1932 үөрэх сылыгар 14 оѳону, киэһээги куурус диэн ааттаан, үөрэтиини ыытара. Бу үөрэх сылыгар 10 сааспар оскуола аанын арийбытым.

1933-1934 үөрэх сылыгар 8 эбээн оѳолоро Муомаѳа, Уус-Дьяаныга барбыттара. Биһиги бу үөрэх сылыгар 46 оѳо хаалан үөрэммиттэ. Оѳо элбэх диэн, сылын ахсын икки учуутал үлэлиир буолбуттара. Онно Нарахаев С.П., Будищев И.А., Протодьяконова

Екатерина Егоровна, Рязанская Татьяна Дмитриевна, 7 кылааһы бүтэрбит оҕолор, учууталынан кэлэн үлэлээбиттэрэ. 1937 сыллаахха төрдүс кылааһы бүтэрэн, тарҕаспыппыт.

1932-1933 үөрэх сылыгар үөрэммиттэртэн бу күннээҕи туругунан мин соботоҕун ордон олорорбунан дьоллоохпун диэн сананабын.

1932-1933 үөрэх сылыгар 24 эбээн оҕолорун интернакка ордон, аһатан, оскуолаҕа аналлаах утуяр миэстэни бэлэмнээн үөрэппиттэрэ. Биһиги, саха оҕолоро, ыалларынан тарҕанан олоҕу бунт. Оскуолаттан биир килэмизтирдээх сиргэ биһиги, 4 уол, Слепцова Матрена Степановна балаҕаныгар симиллэн олорон үөрэммиһит. Олох кыһалҕата оннук этэ. Оскуолаҕа кэтэр таҕас суоҕа, биир таҕаһынан сылдыарбыт (саха таҕаһа).

Мин тус бэйэм, бииргэ үөрэммит оҕолорум, барыбыт ордук ытыктыыр, умнубат учууталбыт Терешкин Василий Иванович. Биһиги оҕонньор, эмээхсин да буолан олорон кинини ахтарбыт. Кини оҕону кылааска ордон үөрэтиинэн мунгурдаммат этэ. Этнохаан өттүнэн сайдарбытыгар, олох араас кыһалҕаларын хайдах туоруурга, куһаҕан, үчүгэй араас содулланы хайдах аһарынарга үөрэтэрэ, төбөбүтүгэр үчүгэйдик өйдөнөн хаалар гына быһаарара. Үөрэх тас өттүнэн араас оонньоулары күн ахсын тэрийэн оонньоторо. Өрүскэ киирэр дириг аппаны солоон, салаасканан, араас хаптаһынынан хатыыскалыыр гына онорбута. Бэйэтэ күн ахсын мас хайыһарынан оонньоон көрдөрөрө. Бу сыыр Майыарга оскуола баарын тухары оҕо таптаан оонньоур сыыра буолбута. Билигин да Терешкин сыыра диэн ааттанар. Кини оҕону үөрэтиини таһынан, нэһилиэнньэ ортотугар политической иитэр үлэни тэҥнэ ыытара. Оччолорго нэһилиэк сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн үлэлиир С.Г. Соломовы, комсомольскай ячейка сэкэрэтээрэ С.С. Коряканы кытта хас кизнэ аайы үһүөн олорон кэпсэтэн эрэр буолаллара диэн кэпсиппэрэ.

Нэһилиэккэ бастакы истиэнэ хаһыата Терешкин редакциятынан тахсан, нэһилиэнньэ интэриэһин тардыбыта. Онно сэбиэт былааһын оруолун, кини ыттар үлэтин туһунан суруллара. Ол

оччотооѳу сѳбиэт ѳлѳтин программата буолара. Оччолорго ытыллар мунньахтар Терешкин сѳбѳтинѳн ытытылларын туѳунан мунньахха сылдыр, интѳриѳһиргиир дьоннор кѳпсииллѳрин истѳрим. Нѳһилиѳккѳ оччотооѳу ѳлѳни сѳбѳлѳѳбѳт, туормастанаһар дьоннор баалларын истѳрбит. Биир истиѳнѳ хаһыатыгар «Дьалхааннаах олоѳу утарсар дьаһалы дьаакырдар кѳһѳллѳр, Коммуна олоѳун сирѳннѳр, олоѳу ыһарга маньыллар» диѳн ыстатыйа тахсыбытын дьон умнубат этѳ. Оччолорго мин, 10 саастаах мангнайгы кылаас оѳото, Терешкин нѳһилиѳннѳ ортотугар ыытар маассабай политическай ѳлѳтин хантан билиѳхпиний?

Кинини кытта ыкса доѳордоспут, билсибит, умнубат, дьону кытта хайдах ѳлѳлиирин ѳйдѳѳр дьон баара. Сѳрии сылларыгар Дружина оскуолатыгар суруйааччы, учуонай Георгий Митрофанович Васильев кѳлѳн ѳлѳлѳѳбитѳ. Кини Терешкини ѳчѳгѳйдик билѳр этѳ. Кини Степан Филиппович Гоголевы кытта бииргѳ ѳрѳммит, ѳлѳлѳѳбит этѳ. Терешкин Абый оройуонуугар кѳлѳрин С.Ф.Гоголев тѳрийѳн ыппыта диѳн кѳпсиирѳ. Терешкин биир эрѳ ѳрѳх дьылыгар ѳлѳлѳѳбититтѳн биһиги наһаа хомойбуспут. Нѳһилиѳннѳ ѳргѳ диѳри Терешкини ахтара.

Мин оскуолаѳа 4 ѳрѳх сылыгар ѳрѳммитим. Терешкин курдук учууталга кѳлин ѳрѳммѳтѳѳим, кинини билигин да ѳйдѳѳ-саныы сылдыбын.

Майыар нѳһилиѳгин оскуолата 2011 сылга 80 сылын туоларыгар, Терешкин В.И. аата умнуллубатыгар баѳарабын. Санаан да кѳрдѳххѳ, биир ѳрѳх сылын устатыгар 54 оѳону биир учуутал ѳрѳппитѳ ыарахан ѳлѳ буолуо. Терешкин барарын кытта, ѳрѳх сылларыгар иккилии учуутал ѳлѳлиир буолбуттара.

ОРОЙУОНГА ТАБАНЫ ИИТИИ

Абый оройуона 1930 сыллаахха тэриллибитэ. Ити сыллардаабы докумуоннар кэпсииллэринэн, 2708 таба баара, ол иһигэр, олохтоох баайдарга - 1168, биирдиилээн ыалларга (эбээннэргэ) 1540 таба баара учуоттаммыта. Таба салаата оройуон тутаах хаһаайыстыбата буолбута уонна оройуон сайдытын төрүттээбитэ. Араас ыраах сырыылар-айаннар таба сыралаах күүһүнэн толоруллалара. Оройуонга курууһу тизийиңэ, почта сырыытыгар, бултааһынга, ис хаһаайыстыбаннай үлэлэри толорууга таба солбуллубат көлө этэ. Таба этэ оройуон сүрүн аһылыга, тириитэ сыаналаах итии таңас, тыһа тымныһы тулуйар атаһа таһаһа, иһигэрэ саха таһаһын тигэргэ боҕо үйэлээх сап буолара.

1933-1934 сылларга боростуой табаарыстыбалар тэриллэллэригэр табалара суоҕа.

1940 сыллаахха холкуостар олохтоммуттара, ол кэмгэ холкуостарга 84 таба, биирдиилээн ыалларга 2940 таба баара.

1950 сыллаахха холкуостарга таба ахсаана 3530 буолбута. Биирдиилээн ыаллар 530 эрэ табалаахтара. Ол аҕыйаабыт биричиинэтинэн Аҕа дойду Улуу сэриитин сағана биирдиилээн ыаллар нолуоктарын табанан төлүүллэрэ буолара.

1961 сыллаахха оройуон холкуостарын базатыгар «Абый» сопхуос тэриллибитэ. Оройуон 8 холкуостарын табалара (3775 төбө) сопхуоска холбоммуттара.

Сопхуос тэриллиитигэр миигин таба салаатыгар салайааччынан анаабыттара. Бу дуоһунаска 1980 сыл бүтүөр диэри үлэлээбитим. Ол кэмгэ сопхуос табата 6119 буолбута, биирдиилээн ыаллар табалара 1190 этэ.

Таба салаатын салайар 20 сылбар таба ахсаанын элбэтэр, табаттан бородууксуйаны ылыыны үрдэтии соруктара тураллара. Ол соруктары олоххо киллэрэр туһугар таба ахсаан өттүнэн элбиригэр, таба үөрүн тарҕатыыга үлэлэхэрбит. Абый нэһилиэгэр 84, Мугурдаах нэһилиэгэр 524, Уолбут нэһилиэгэр 65, Ураһалаах нэһилиэгэр 93, Майыар нэһилиэгэр 5191 табаны, биирдиилээн ыаллар табаларын холбуу тутарбыт.

Мунгурдаах нэһилиэгин табатын Салтаһа тааһыгар, Майыар нэһилиэгин табатын Илин Таас сайылыктарынан тарҕатан тутарбыт. Абый, Уолбут, Ураһалаах нэһилиэгтэригэр хотон усулубуйатыгар сайылатарбыт.

Саамай элбэх табаны итэр Майыар нэһилиэгэр биирдиилээн ыаллар табаларын холбоон, ыстаадалары тэрийэрбит. Майыар нэһилиэгэр 4 табаны итэр ыстаадалары Илин Таас Чыыстайдырыгар сайылатарбыт.

№1 ыстаада Бурунаас чыыстайыгар 1615 табаны тутара.

№2 ыстаада 1653 табалааҕа. Кыыллаах үрэх чыыстайыгар турара.

№3 ыстаада - Сакындья Чыыстайыгар. 1606 табалааҕа.

№4 ыстаада – Өндөрөй тааһыгар. 720 табалааҕа.

1970-1980 сылларга таба сүөһү сопхуоска уонна биирдиилээн ыалларга дэлэйдик үөскээбитэ. Таба салаата бородууксуйаны биэрэр, кело быһыытынан туһанарга тутуох салаа быһыытынан сайдыбыта. 1980 сылга «Абый» сопхуоска таба бородууксуйата 250 000 (икки сүүс биэс уон) солкуобайдаах ыраас барыһы биэрбитэ.

Мин таба хаһаайыстыбатын салайар сылларбар таба иитиитэ бастыҥ салаа буолбута. Таба иитиитигэр үлэлээбит дьон үрдүк көрдөрүүнү ситиһэн, үһүс ыстаада биригэдьиирэ Атласов Степан Гаврильевич Республика норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ бочуоттаах ааты ылбыта. Бастыҥ табаһыттар ыстаада биригэдьииринэн уһуннук үлэлээбит Никулин Спиридон Иннокентьевич, Хабаров Гаврил Константинович Үлэ Албан аата уордьан үһүс степеннан наҕараадаламмыттар. Табаһыттар

үлэлэригэр энниэттээхтик сыһыаннаһаллара, сыл түмүгэр бары хайҕалга тиксэллэрэ.

1984 сылтан таба иитиэтэ таннары түһүүтэ саҕаламмыта. Сыл иһигэр 1302 таба өлбүтэ, сүппүтэ. 1985 сыллаахха сопхуоска 4788 таба хаалбыта. Ол курдук таба ахсаан өттүнэн аҕыйаан, симэлийэн испитэ. Бу энниэтинэс, хонтуруол, ирдэбил суоҕуттан буолбута.

1992 сыллаахха оройуон 3 сопхуостара ыһыллыыларын саҕана 4222 таба баара. Бу сылга сопхуостарга 1282 таба өлбүтэ, сүппүтэ. 1992 сыллаахха Майыар сопхуос ыһылларын саҕана 3721 таба баара. Сага тэриллибит «Майыар» ГУП 3721 табаны тутан хаалбыта. 1995 сыллаахха 1574 табалаах хаалбыта.

Майыар нэһилиэгэр сопхуос ыһыллыбытын кэнниттэн 9 араас ааттаах тыа хаһаайыстыбатын тэрилтэлэрэ тэриллибитгэрэ эрэри, таба ахсаана тохтоло суох аччаабыта, өлүү-сүтүү тохтооботоҕо.

2006 сыл түмүгүнэн «Кэбэргэнэ» ХЭТ хаһаайыстыба 398 эрэ табалаах хаалбыта. Биирдиилээн ыалларга 17 таба баара биллэрэ.

Тэрилтэ табаттан ханнык да бородууксуйаны ылбатаҕа 25 сыл буолла. Оройуон сопхуостара ыһыллыбыттарын кэнниттэн баар таба төрүүрү буолуо эрэри, таба ахсаан өттүнэн эбиллибэккэ, өлө-сүтэ, симэлийэ турар.

Абый оройуонун Мунгурдаах нэһилиэгэр былыргыттан таба үөскээбит нэһилиэгэ. 1940 сылга тэриллибит «Правда» холкуос 1961 сыллаахха «Абый» сопхуона тэриллэнигэр 1450 табаны холбообута. Бу нэһилиэккэ 1998 сылтан табата букатыннаахтык суох буолбута.

1980 сылтан 1990 сылга диэри таба сага үүнэн эрэр муона уонна хаппыт муона хаһаайыстыбаҕа дохуот киллэрэр валюта буолбута.

Мин табаҕа 30 сыл үлэлээбитим. Онно үлэлиир кырдыаҕастары кытта элбэхтик кэпсэтэрим, сүбэлэлэрим.

Табаны иитии хайа да сүөһүтээҕэр сыралаах, эрэйдээх. Табаны иитиинэ Сэбиэт былаанна сууллубутун кэнниттэн биһиги оройуонмутугар былааннаах үлэ барбат. Баар аҕыйах табабытыгар үлэлиир үлэһиттэр үлэлиир усулуобуйалара сөптөөхтүк көрүллүбэт, хамнастара олус кыра, туттар тэриллэригэр үп көрүллүбэт. Ханнык

хаһаайыстыбанан салаллара, былааннара биллибэт, сыллаабы
былаан оноһуллубат.

Абий улууһугар таба үөскээһинигэр эбээн омук уһулуччу су-
олганы ыла. Кинилэр төрүт айылҕа оҕолоро буолан, сыл хан-
нык баҕарар кэмигэр (кыһын, сайын) айылҕа араас кубулуһтарын
тулуйарга үөрүйэхтэрэ, таба сүөһүнү харахтарыттан сүтэрбэккэ,
сылдьаллара. Кинилэр айылҕа эргийиитин үчүгэйдик үөрэтэллэрэ.
Таба сыл ханнык кэмигэр, ханнык сиргэ сылдыарын эрдэттэн была-
анныыллара. Ол сокуон курдук тутуһуллара. Таба сыл ханнык кэми-
гэр, ханнык сиргэ төрүүхтээбэ, сааскы кэми ханна атаарыахтааба,
сайылыахтааба, күһүнгүлүүхтээбэ, кыстыыра тутуһулар
буоллабына, таба бэйэтэ эмиэ былааннар диэн кырдыаҕастар
кэпсиир буолаллара. Таба атын сүөһү курдук күрүөбэ-хаһааба наа-
дыйбат. Кини сыл ханнык баҕарар кэмигэр көрөр-харайар киһитин
сарсыарда уонна киһэ көрдөбүнэ, нччи оҕостор, ытыктыыр диэн
кырдыаҕастар этэр буолаллара. Таба сымнаҕас сыһыаны сөбүлүүр
дииллэрэ. Табаҕа кырыктаахтык сыһыаннаһар буоллахха, санаата
уларыар.

*Бу бэлиэтээһини оҕордум 90 саастаах,
тыыл уонна үлэ ветерана,
ССРС тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна
Слепцов Дмитрий Гаврильевич.*

КЫҢЫЛ ҮРЭХХЭ ТААС ЧОБУ ЧИНЧИЙИИ ТУҢУНАН

1947 с. Кыһыл Үрэххэ экспедиция кэлэн, таас чох саппааһын чинчийини ыппыта. Экспедиция начаалынньыгынан Семейкин Иван Владимирович үлэлээбитэ. Кини 1950 с. чинчийи түмүгүн оройуоннаабы разведотдел начаалынньыгар туттарбыта.

1950 с. Кыһыл Үрэх чоҕооҕо биллэн, чинчийэр учаастак тэриллэн, 50 хаайыылаах кэлэн үлэлээбитэ. Онно Григорьев диэн киһи начаалынньыктаабыта. Кинини хаайыылаахтар өлөрбүттэрэ. Ол кэнниттэн Мулерьевич диэн киһи экспедиция начаалынньыгынан үлэлээбитэ. Бүтэник начаалынньык Кузнецов Валерий диэн этэ. 1957 с. Кыһыл Үрэх учаастага сабыллыбыта.

МАЙЫАР НЭҢИЛИЭГИН УҢУН ҮЙЭЛЭЭХТЭРЭ

1. Постникова Ирина Константиновна (1834 с.-1944 с.) - 110 саас
2. Атласова Варвара Федоровна (1837 с.-1943 с.) - 106 саас
3. Лебедева Дария Антоновна (1841 с.-1943 с.) - 102 саас
4. Лебедев Гаврил Гаврильевич (1845 с.-1946 с.) - 101 саас
5. Слепцов Иван Иванович (1846 с.-1947 с.) - 101 саас
6. Слепцов Афанасий Климентович (1848 с.-1953 с.) - 105 саас
7. Хабарова Прасковья Дорофеевна (1856 с.-1959 с.) - 103 саас
8. Рязанский Николай Петрович (1861 с.-1967 с.) - 105 саас
9. Рожина Татьяна Алексеевна (1903 с.- 2008 с.) – 105 саас

ИЙИИЭЭБИТЭ

1. Автобиография	3
2. Индигир	6
3. Сааргыл	43
4. Бүттээх	46
5. Сэбиэтгэр маннайгы сыллара	55
6. Биһиги учууталбыт	59
7. Оройуонига табаны иитии	62
8. Кыһыл үрэххэ таас чобу чинчийии туһунаа	66
9. Майыар нэһилиэгин уһун үйэлээхтэрэ	67

Литературно-художественное издание
Слепцов Дмитрий Гаврильевич
Индигир устун

на якутском языке

Редактор С.Л.Никитина
Компьютерная верстка А.С.Зарвняевой

Подписано в печать 4.05.2015. Формат 60*84 1/16
Печать офсетная. Усл. печ. л. 4.25
Тираж 50 экз. Заказ №4

АУ РС(Я) «РГ «Хотугу кыым» Абыйского улуса
678890, РС(Я) Абыйский улус п. Белая Гора,
пер. Дизельный, 12/2, тел.: 8(411)59-21-323

